

◆ 2013 ◆

Macht en Pracht

Zaterdag 14 september: binnenstad 's-Hertogenbosch

Open Monumentendagen

Zondag 15 september: fietsen in buitengebied

◆
Gemeente 's-Hertogenbosch
Gemeente Vught
Gemeente Sint-Michielsgestel
◆

Monumentenmagazine is uw wegwijzer voor locaties, activiteiten, plattegronden en fietsroutes

Voor de toekomst van ons verleden...

Monumenten een nieuwe toekomst geven, dat is waar onze medewerkers dagelijks met aandacht en passie aan werken. Grote en kleine projecten, oude en jonge monumenten, klassieke restauraties en steeds vaker hedendaagse herbestemmingen.

Ook dit jaar zijn we weer op tal van plaatsen in 's-Hertogenbosch en omgeving actief. Bijvoorbeeld met het fraaie Zwanenbroedershuis aan de Hinthamerstraat, dat recent weer zijn historische kleurstelling terug heeft gekregen. Ander mooi voorbeeld is de restauratie en revitalisering van het monumentale Grasso-complex achter het station. Markante fabrieksgebouwen die onderdak bieden aan hedendaagse high-tech industrie.

In Vught nadert de herbestemming van het voormalige internaat Mariaoord tot Parc Glorieux de oplevering. In het najaar trekken de bewoners in hun nieuwe appartementen. Modern comfort in een statig en karaktervol complex.

Monumenten geven onze steden en dorpen karakter en wij zijn er trots op steeds weer een belangrijke bijdrage te mogen leveren aan het behoud van dit prachtige erfgoed. Met oog voor de sporen uit het verleden en met aandacht voor het gebruik van de gebouwen in de toekomst.

Monumentendagen 2013

Macht en Pracht

Met plezier nodig ik u uit voor de Open Monumentendagen op zaterdag 14 september én zondag 15 september 2013. Veel van onze monumenten passen goed bij het landelijke thema: Macht en Pracht. Denk hierbij aan kerken, kloosters of militaire gebouwen. Op zaterdag zijn de deuren van de monumentale binnenstad voor u geopend, op zondag staan de monumenten in het buitengebied centraal. *Let op: alle monumenten die op zaterdag open zijn, zijn op zondag gesloten. Omgekeerd geldt hetzelfde.*

De binnenstad in

Op zaterdag 14 september vindt om 10.00 uur de spectaculaire opening van Open Monumentendag plaats op de Citadel. In en om de binnenstad van 's-Hertogenbosch zijn deze dag bijna 50 monumenten geopend. Extra bijzonder zijn onder meer de kapel van het klooster Mariënborg, het fraai gerestaureerde autoreparatiebedrijf aan de Van Tuldstraat (nu 'Studio Boot') en het Sint-Janscentrum. Op het terrein van het Groot Ziekengasthuis zijn dit jaar het voormalige Mortuarium en het Mariapaviljoen opnieuw ingericht. Kom ook kijken naar het fraai gerestaureerde interieur van Het Noordbrabants

Kom naar de openingen

Op zaterdag 14 september bent u om 10.00 uur van harte welkom om de opening bij de Citadel bij te wonen. Dat geldt ook voor de opening op zondag 15 september bij de Isabellakazerne. Die dag starten we om 10.30 uur. Een mooi begin van een dag vol monumentale Macht en Pracht.

Museum. U kunt gratis naar binnen. Bovendien interessant in het gerestaureerde garagebedrijf van 'Pompen en Verlouw' aan de Vughterstraat zijn oude auto's te bezichtigen!

Fietsroute langs het beleg van 1629

Op zondag 15 september is om 10.30 uur de opening bij de Isabellakazerne in Vught. U bent van harte welkom om hierbij te zijn. Deze dag staan de monumenten in het buitengebied centraal én de slag van 1629. Overblijfselen van het beleg vinden we in alle drie de gemeenten terug. Vandaar de samenwerking met de gemeenten Sint-Michiëlsgestel en Vught. Ook werken we samen met het programma Lekker Fietsen: er is door het buitengebied een mooie fietsroute uitgezet! Hoogtepunten op zondag zijn onder meer: Landgoed Huize Bergen, het raadhuis van Vught en de onthulling van de gerestaureerde oude molenroeden van de firma Fransen bij de molen in Rosmalen. In Sint-Michiëlsgestel zijn onder meer het oude raadhuis en het Instituut voor Doven open. In Bokhoven opent La Licorne de deuren. Het is teveel om op te noemen. U vindt alle genoemde activiteiten en nog veel meer terug in dit magazine.

Rest mij u een geslaagd Open Monumenten Weekend 2013 toe te wensen.

Namens het comité Open Monumentendag

Hans Meester
Voorzitter

Inhoudsopgave Monumenten Magazine

Organisatie	6	Sint-Catharinakerk	40
Algemene informatie	7	Grote kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk)	41
Beleef de macht en pracht van toen	8	Bisschopshuis	41
		Plebanie Sint-Jan	42
		Watertoren	42
Zaterdag 14 september	11		
De Citadel, nu Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)	11		
Kruithuis +/-	13		
Studio Boot, voormalige garage Lathouwers	13		
Voormalige garage Pompen en Verlouw	14		
Stadhuis (achterzijde)	14		
Raadskelder	15		
Voormalig herenhuis (Stadtoezicht)	15		
Hof van Zevenbergen	16		
Het Noordbrabants Museum	17		
Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch	17		
Museum Slager	17		
Voormalig Groot Ziekengasthuis	18		
Gebouw de Waterpoort	18		
Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw)	19		
Zusterhuis, kapel	19		
Artuarium (voormalig Mortuarium)	19		
Mariapaviljoen	19		
Voormalig ziekenhuis Sint Joan de Deo	20		
Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek	21		
Bakkerij Van Haren, De broodspecialist	21		
Zwanenbroedershuis	23		
Woonhuis	23		
Het huis: de Noteboom	24		
Koffiebrandery In de Drij Swarte Mollen	24		
Voormalige Oude Sint Jacobskerk, Groot Tuighuis	25		
Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend	26		
Kringhuis +/-	26		
Tuin en paviljoen Huizinghe 'De Loet'	27		
Woonhuis	27		
De Moriaan, nu VVV	28		
Van Lanschot Bankiers +/-	28		
IJzerfabriek Dufaj	29		
Fabriek De Heus	29		
Sigarenfabriek Goulmy en Baar (later Willem II), Grasso, directiegebouw	31		
1931 Congrescentrum Brabanthallen, voormalige veemarkthallen	34		
De Gruyter Fabriek, gebouw B	34		
Klooster Mariënborg +/-	35		
Klooster Zusters van de Choorstraat	35		
Bethelkerk	36		
Lutherse/Waalse kerk, nu Zuiderzinker	37		
Sint-Janscentrum	38		
Toren Sint-Jan	38		
Sint-Jan	39		
Museum de Bouwloods	39		
		Sint-Catharinakerk	40
		Grote kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk)	41
		Bisschopshuis	41
		Plebanie Sint-Jan	42
		Watertoren	42
		Zondag 15 september	48
		Plattegronden fietsroutes	44
		Vught	
		Isabellakazerne	48
		Vughts Museum	49
		De Lambertustoren Vught	49
		Raadhuis Vught 'Leeuwenstein'	50
		Landgoed Huize Bergen	50
		Kasteel Maurick	51
		Koffie- en thee huis 't Haantje +/-	51
		Sint-Michielsgestel	
		Oudheidkundig Museum, voormalige Jongenskapel	52
		Instituut voor Doven	52
		Lunchgalerie De Rijker	52
		Toren	52
		Parochie Heilige Michaelkerk	53
		Huize de Grote Ruwenberg, thans Conferentiehotel	53
		Berlicum	
		Samen op Weg-kerk	54
		Voormalig Raadhuis 'de Plaets'	54
		Landgoed/Pachtboerderij de Wamberg	55
		Rosmalen	
		Landhuis/voormalig klooster Mariënwater en de Maria Kapel (Coudewater)	56
		De Boerderij	56
		Standerdmolen	57
		Villa Fleurie +/-	57
		Sint-Lambertuskerk	57
		Orthen	
		Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal +/-	58
		Fort Orthen	59
		Rooms-katholieke kerk San Salvator	59
		Bokhoven	
		Rooms-katholieke kerk Sint-Antonius Abt	60
		La Licome	60
		Engelen	
		Engelenburcht	61
		Nederlands Hervormde Kerk	61
		Rooms-katholieke Kerk Heilige Lambertus	62
		Colofon	63

Tijden lezingen, rondleidingen en optredens

(in diverse panden zijn doorlopende rondleidingen)

Zaterdag 14 september 2013

De Citadel, nu Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Zuid-Willemsvaart 2

- Lezing om 13.30 en 14.30 en 15.30 uur van Jan van Boxtel
- Om 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur rondleiding door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch (verzamelen voor het hoofdgebouw)

Kruithuis, Citadellaan 7

- Om 14.00 uur optreden van Çantabile 'uit Trier, 'Duketown Ladies', dames Barbershopkoor uit 's-Hertogenbosch en 'Drie vrouwen en een dame, dameskwartet uit 's-Hertogenbosch

Raadskelder, Markt 1a

- Om 13.30 en 15.00 uur lezing door Harry Boekwilt over stedelijke verdediging in de middeleeuwen

Het Noordbrabants Museum, Verwersstraat 41

- Om 13.00 en 14.30 uur toelichting op de rijke historie van het gouvernementsgebouw door directeur Charles de Mooij in de Statenzaal

Voormalig Groot Ziekengasthuis, Nieuwstraat 24

- Om 10.00, 13.00 en 15.00 uur voordracht door Mathieu Fraaije over de geschiedenis van het 100-jarige stergebouw op het GZG in 's-Hertogenbosch

Gebouw 'de Waterpoort', Herman Moerkerkplein/Burgemeester Loefplein 71

- Om 11.30, 12.30 en 15.00 uur voordracht door Ton Kappelhof over de regentenkamer van het Groot Ziekengasthuis

Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek, Hinthamerstraat 72

- Om 11.30, 12.30 en 13.30 uur vertelt Reinou Vogel verhalen. Verzamelen: beneden in de bibliotheek

Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend, Peperstraat 15

- Optreden: 11.30, 12.30 en 13.30 uur van het Vlaams-Nederlandse ensemble Men's Voices

Sigarenfabriek Goulmy en Baar (later 'Willem II'), Boschdijkstraat 100

- Om 10.30, 12.00 en 13.30 uur lezing 'Ambitie op het Zand' door Paul Goulmy achterkleinzoon van de oprichter Eugene Goulmy in Poppodium W2

Lutherse/Waalse kerk, nu Zuiderzinker, Verwersstraat 49

- Om 13.00, 14.00 en 15.00 uur lezing van Gerard van Gorp over 'Reformatie in 's-Hertogenbosch'

Sint-Jan, Torenstraat 16

- Om 16.00 uur orgelconcert door de Stichting Orgelkring 'Hendrik Niehoff, organist Stephan van de Wijgert

Museum de Bouwloods, Torenstraat 16

- Om 11.00 en 15.00 uur lezing 'Orgel van de Sint-Jan' door Frans Sluyter in de museumzaal

Sint-Catharinakerk, Kruisbroedershof 4

- Om 14.00 tot 14.30 uur orgelconcert door Willem Hörmann

Grote kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk), Kerkstraat 20

- Orgelconcerten om 11.00, 11.45, 12.30, 13.15, 14.00, 15.00, 15.45 en 17.00 uur

Zondag 15 september 2013

VUGHT

Isabellakazerne, Reutsedijk 4

- Om 13.00 uur presentatie boek over de Vughtse Hei van Rob de Vrind, gevolgd door een lezing in "achter het Stroopsoldaatje"
- Om 14.00 uur optreden muziekkorps in de Muziekkiosk bij Wielrijdersmonument
- Om 14.30 en 16.00 uur excursie onder begeleiding van Rob de Vrind vanaf de parkeerplaats voor Brasserie Brac aan de Loonse Baan 155.

Toren Sint-Lambertuskerk, Helvoirtseweg 5-7

- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30 uur Maximaal 20 personen

Raadhuis Vught 'Leeuwenstein', Leeuwensteinplein 5

- Om 12.30 uur rondleiding door burgemeester Roderick van de Mortel

SINT –MICHIELSGESTEL

Toren, Petrus Dondersplein 18

- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30, 15.30 uur Maximaal 15 personen

ROSMALEN

Landhuis / voormalig klooster Mariënwater en de Maria Kapel (Coudewater)

- Rondwandelingen om 13.00 en 15.00 uur over het Landgoed.

Standerdmolen, Molenstraat

- Om 14.15 uur optreden van 2 koren en een dameskwartet.

ORTHEN

Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal, Herven 1

- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur rondleidingen door gidsen van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch voor maximaal 15 personen per groep. Start nabij de kapel van de begraafplaats

Rooms-katholieke kerk San Salvator, Schaarhuisstraat 14

- Om 12.00, 13.30 en 15.00 uur presentatie door Joyz Frijters over 'Goddelijke pracht'.
- Optreden om 12.45 op het voorterrein door de Orthense Harmonie

Open Monumentenweekend:

- Gemeente 's-Hertogenbosch
  - Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten
  - Stadsarchief
  - Afdeling Maatschappelijk Vastgoed
  - Afdeling Openbare Ruimte en Verkeer
  - Afdeling Communicatie
- Gemeente Sint-Michielsgestel
- Gemeente Vught
- Genootschap ter bevordering van het Gebruik van de Naam 's-Hertogenbosch
- Duke Cultural Productions
- Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch
- Stichting 's-Hertogenbossche Monumentenzorg
- Het Schuttersgilde de Oude Schuts
- De Groene Vesting

- Vughts Museum
- Heemkundekring Rosmalen
- Heemkundekring Angrisa Engelen
- Heemkundekring De Orthense Schaar
- Heemkunde Sint-Michielsgestel
- Historische Vereniging Berlicum en Middelrode

Met bijzondere dank aan ALLE vrijwilligers, de eigenaren/gebruikers van de opengestelde panden, en de leden van het comité Open Monumentendag: Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Joop van Dijk, Frans Bolder, Hennie van Eldijk, René van der Heijde, Irwin van Hunen, Ed Hupkens, Hans Meester, Marcel Ploegmakers, Celestine Vughts.

Open Monumentenweekend:

Weekend

Net als vorig jaar is Open Monumentendag dit jaar een Open Monumentenweekend. Op zaterdag monumenten bekijken in de stad en op zondag in samenwerking met de gemeenten Vught, Sint-Michielsgestel en 'Lekker Fietsen' toeren door de omliggende dorpskernen, van monument naar monument.

Publieksinformatie zaterdag

De centrale informatiebalie van Open Monumentendag is in het Stadhuis, Markt 1, 's-Hertogenbosch. Alleen op zaterdag geopend van 10.00 – 17.00 uur.

Afwijkende openingstijden

De monumenten in het stadscentrum zijn alleen op zaterdag geopend, van 10.00-17.00 uur, de monumenten in het buitengebied alleen op zondag, van 11.00-16.00 uur. Let op: sommige monumenten kennen afwijkende openingstijden. Als dat het geval is, staat het aangegeven.

Officiële opening Open Monumenten Zaterdag

Op zaterdag 14 september vindt om 10.00 uur de Officiële Opening in De Citadel plaats door wethouder Huib van Olden. Kom er naar toe en laat u verrassen!

Aftrap Open Monumenten Zondag

De officiële start van Open Monumenten zondag is om 10.30 uur bij de Isabellakazerne, Reutsedijk 4 te Vught.

Leuk voor kinderen

Heel veel monumenten zijn ook voor de kinderen leuk om te bekijken. Dus neem ze gerust mee op deze ontdekkingstocht door het verleden!

Let op dit symbool: 😊 [Leuk voor kinderen](#)

Rolstoelvriendelijk

Let op deze symbolen:

♿ [Rolstoelvriendelijk](#)

♿ +/- [Gedeeltelijk rolstoelvriendelijk](#)

Parkeren / Transferia

In en om het centrum zijn diverse parkeergarages. Wij adviseren echter om gebruik te maken van de transferia. Voor slechts € 2,- parkeert u uw auto, om vervolgens gratis met de buslijn 60, 70 of 80 (08.00 – 00.45 uur) met maximaal 4 personen heen en weer naar de binnenstad te rijden. De transferia zijn:

- Pettelaarpark, Pettelaarpark 59 (alleen op zaterdag open van 07.30 – 01.00 uur)
- De Vliert, Stadionlaan 9 (alleen op zaterdag open van 07.30 – 01.00 uur)
- Vlijmenseweg, Vlijmenseweg 10 (alleen op zaterdag open van 07.30 – 01.00 uur)

Pleisterplaatsen Lekker Fietsen, alleen op zondag

- Kasteel Maurick, Maurick 3, Vught
- Landgoed Huize Bergen, Glorieuxlaan 1, Vught
- Engelenburcht, Heuvel 18, Engelen
- Fort Orthen, Ketsheuvel 50-56, Orthen
- 'De Boerderij', Peter de Gorterstraat 7, Rosmalen
- Villa Fleurie, De Driesprong 11, Rosmalen
- Conferentiehôtel De Ruwenberg, Ruwenbergstraat 7, Sint-Michielsgestel
- Lunchgalerie De Rijker, Torenstraat 4, Sint-Michielsgestel
- Koffie- en Theehuis 't Haantje, Landgoed Haanwijk, Haanwijk 3, Sint-Michielsgestel

Meer weten over
Open Monumentendag?

Meer weten? Download de
Meer weten-app en verdiep je in de
belevissen van 's-Hertogenbosch

Beleef de macht en pracht van toen

Veroveraar Frederik Hendrik tekende op 14 september 1629 het capitulatieverdrag van de stad 's-Hertogenbosch. Daarmee kwam een eind aan een verbazingwekkende, doordachte en succesvolle strijd tegen de Spaanse belegering. Precies 384 jaar na dato start het Open Monumenten Weekend in 's-Hertogenbosch op overwinningfort de Citadel. Wethouder Huib van Olden: "Je voelt de cultuurhistorische waarde van dat moment."

"De stad en de omgeving herbergen allerlei prachtige verhalen van toen. Historie komt tot leven via die verhalen, door te voelen en je voor te stellen hoe het toen moest zijn", vertelt Van Olden. "Tijdens Open Monumenten Weekend herbeleven we de geschiedenis van monumentale panden en landgoederen in de gemeente. De linie van 1629 komt daar als een rode draad in terug. Het is het verhaal van de vestingwerken van 's-Hertogenbosch, de belegering van de Staatse legers, de rol van het katholicisme en de macht van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van de stad en de ommelanden."

Tweehonderd jaar koninkrijk

Het thema 'Macht en Pracht' van het Open Monumenten Weekend dit jaar, sluit daarbij aan. "Het thema is gekozen vanwege het tweehonderdjarig bestaan van het Nederlandse koninkrijk en de kroning van koning Willem-Alexander afgelopen april. De bijbehorende macht en pracht zie je overal terug in 's-Hertogenbosch en omstreken. Niet alleen in uitingen van bestuurlijke macht, denk aan het stadhuis en de raadhuisen van Vught en Sint-Michielsgestel, maar ook zijn er fraaie voorbeelden van de kerkelijke, industriële, militaire, rechtsprekende en geneeskundige macht."

Isabellakazerne

Tijdens het weekend zijn bijzondere panden geopend, zoals de huisvesting van Grasso en de gerestaureerde Opel-garage van Lathouwers in de Van Tuldenstraat. Prachtige illustraties van industriële macht. Ook het Groot Ziekengasthuis opent zijn deuren. Bosschenaren kunnen hun eigen stad beter leren kennen. Op zondag staan de ommelanden van de stad in de belangstelling. Van Olden: "Zelf ben ik erg geïnteresseerd in de Isabellakazerne, waar zondag de opening plaatsvindt. De historische betekenis is groot. Bovendien vind ik de samenwerking met de gemeenten Vught en Sint-Michielsgestel erg prettig."

Stad en ommeland

"Van oudsher zijn de stad en de ommelanden met elkaar verbonden", aldus wethouder Jos Maas van Sint-Michielsgestel. "Dorpelingen zochten vertier en nijverheid in de stad. Stedelingen zochten rust en ruimte in de omgeving. Er was een wederzijdse afhankelijkheid, producent versus consument, op het gebied van voedselvoorziening. En nog blijven stad en ommeland belangrijk voor elkaar. Dat gaat verder dan cultuurhistorische samenwerking. Denk bijvoorbeeld aan samenwerking op het gebied van welzijn. Bewoners kunnen tijdens Open Monumenten Weekend hun eigen omgeving bekijken. Er is veel moois te zien, zoals de particuliere landgoederen of de Ruwenbergstraat. Monumenten die absoluut macht en pracht uitstralen."

Belegering en verovering

Wethouder Peter Pennings verbleef een jaar geleden -de nacht van 8 september- samen met Van Olden en de voorganger van Maas, Ben Leenen, op de Keerdijk. Hier was het vroegere kampement van Bredero. Pennings: "Het was verschrikkelijk leuk om samen over de weilanden uit te kijken naar 's-Hertogenbosch en ondertussen een bijpassende 'historische' maaltijd te genieten. Ook Vught maakte deel uit van het slagveld van 1629 en kent nog veel restanten van de oude linie. Het is van belang dat die bewaard blijven en dat we samen het verhaal van de linie opnieuw tot leven brengen. De macht van de belegeraar, de kracht van de belegering, de verovering van de stad en de pracht van de monumenten die dat opleverde, staan dit jaar centraal. Daarbij is het belangrijk dat we onze monumenten behouden voor de toekomst. Denk bijvoorbeeld aan Fort Isabella, waar de opening op zondag 15 september is. De komende vijf jaar gaan we ons inzetten om deze oude kazerne een nieuwe toekomst te geven. In de tussentijd is het een aantrekkelijke en gewilde vestigingsplaats voor jongeren en ondernemers."

wethouder Pennings

wethouder Maas

'Historie komt tot leven via verhalen'

Historie bloot leggen

In de bewuste nacht op de Keerdijk bespraken de wethouders onder meer het verhaal van de linie en de cultuurhistorische toekomstvisie voor 's-Hertogenbosch en omgeving. Van Olden: "Ons doel is om het verhaal van de linie van 1629 verder bloot te leggen. We willen het beschikbaar maken voor bezoekers uit de omgeving maar ook ver daar buiten. Rijke historie opnieuw te laten ontdekken door toeristen. Vorig jaar sliepen we op de Keerdijk in een historisch tentenkamp. Dit jaar denk ik even aan mijn verre voorvader Nanning van Foreest. Als rekenmeester van de Rekenkamer van Holland was hij als gedeputeerde te velde aanwezig bij de ondertekening van het capitulatieverdrag. Dat maakt Open Monumenten Weekend én het verhaal van de linie extra bijzonder voor mij."

Huib van Olden

20, 21 en 22 september

Do

o.b.v. Douane Harmonie Nederland

Frank Anthony

Inpired by the King

o.b.v. de Koninklijke Harmonie

**Club Maritiem • Shantykoren
Zeeliederensongfestival • Braderie
Kinder-Maritiem • Exposities
En meer...**

Maritiem 's-Hertogenbosch

  www.maritiemshertogenbosch.nl

Zaterdag 14 september 2013 (10.00 - 17.00 uur)

Open Monumentendag in het centrum

**OFFICIËLE OPENING
OPEN MONUMENTENDAG!**

1

De Citadel, nu Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) 1 Zuid-Willemsvaart 2

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 10.00 uur de officiële opening door wethouder Huib van Olden.
- Doorlopende film: 100 jaar Koninklijke bezoeken aan 's-Hertogenbosch in beeld, 1913-2013. Een compilatie van historische films van Koninklijke bezoeken aan 's-Hertogenbosch: Wilhelmina en Hendrik in 1913; Juliana en Bernhard in 1949; Beatrix en Claus in 1965 en Willem-Alexander en Maxima in 2013.
- Jan van Boxtel vertaalde voor het eerst de Latijnse uitgave van Daniël Heinsius over het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629. Op 14 september wordt deze publicatie met fraaie kaarten, illustraties en teksten van de beide overgaveverdragen met persoonlijke notities van prins Frederik Hendrik uitgegeven. Jan van Boxtel houdt om 13.30, 14.30 en 15.30 uur een korte lezing over de achtergronden van de totstandkoming van zijn boek in de Frederik Hendrikzaal.
- Het Stadsarchief houdt van zaterdag 14 september (Open Monumentendag) tot en met zondag 22 september (Maritiem) een expositie met foto's en archiefstukken rond het thema 'Macht en pracht in 's-Hertogenbosch'. Deze tentoonstelling is geopend op zaterdag 14 en 21 en zondag 22 september, telkens van 10.00-17.00 uur en op dinsdag 17 tot en met donderdag 19 september van 09.00-16.00 uur. De expositie vindt plaats in de Willem en Mariezaal.

- Muziek van de Stadspijpers op de binnenplaats.
- Ondertekening van gekalligrafeerde aktes op perkamentpapier voor de jonge bezoekers voorzien van een lakstempel in het Kruithuisje.
- Om 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch (verzamelen voor het hoofdgebouw).

In 1639, tien jaar na de inname van de stad 's-Hertogenbosch door de Staatse troepen onder Frederik Hendrik, werd de citadel aangelegd. De citadel was onderdeel van de vestingwerken en dwangburcht voor de katholieke stad. Deze kreeg de bijnaam Papenbril. De officiële naam was fort Willem Maria. Voor de aanleg van het fort werd een gebied van circa 4 hectare van de binnenstad langs de Orthenstraat gesloopt. Het ontstane open terrein, Esplanade genoemd, diende vervolgens als vrij schootsveld tussen citadel en stad.

De citadel heeft een vijfhoekige vorm met bastions. Eén bastion werd afgebroken na aanleg van de Zuid-Willemsvaart in de 19e eeuw ter verbetering van de doorvaart. Het oudste nog authentieke gebouw is het 18e-eeuwse kruitmagazijn. De sortiepoort en het voormalig arsenaal aan de noordzijde van de citadel zijn geheel herbouwd tijdens de grote restauratie en verbouwing ten behoeve van het Rijksarchief in 1983. Het in 1900 in neorenaissancestijl gebouwde poortgebouw bij de ingang is een ontwerp van ingenieur-kapitein M. Onnen.

Het hoofdgebouw op de citadel werd gebouwd kort na 1789 als militaire gevangenis, oftewel de Geweldig. Het heeft vier vleugels in carré-vorm gerangschikt rond een binnenplaats. In de 19e eeuw kreeg het gebouw als kazerne het huidige uiterlijk; drie achtervleugels werden op gelijke hoogte opgetrokken als de voorvleugel. Tijdens de ingrijpende restauratie/herbouw in 1983 werd de binnenplaats overdekt. In de vloer van de nieuwe, tussen de funderingsbogen aangelegde kantine van het archief, ziet u de plaats aangeduid van de middeleeuwse stadsmuur en Orthenpoort die hier tot 1639 stond.

 +/- Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Deskundig en persoonlijk advies bij Hypotheek Visie Den Bosch

U heeft een prachtig pand op het oog. Bijvoorbeeld een oud huis met een warme sfeer waarvan u altijd al heeft gedroomd. Om het pand te financieren, zoekt u deskundig advies van adviseurs die naar uw persoonlijke situatie kijken en rekening houden met uw levensstijl. Want je woont toch om te leven?

Loop eens binnen bij Hypotheek Visie Den Bosch. Hypotheek Visie begrijpt dat u die kans op uw droomhuis wilt pakken, of het nu gaat om een monument of een nieuwbouwwoning. Juist deze tijd vraagt om een scherp en actueel advies, met een gezonde en deskundige blik op uw persoonlijke situatie. Wij delen uw ambities; wij zorgen voor een verantwoorde oplossing, zodat u van de toekomst kunt genieten.

Meer weten?

Kom langs of maak een afspraak via (073) 610 06 77.

HYPOTHEEK VISIE

Stationsweg 1, 5211 TV 's-Hertogenbosch, tel. (070) 610 06 77
Kijk ook eens op hypotheekvisie.nl

Je woont toch om te leven!

Kruithuis ² Citadellaan 7

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen in het pand door Toine van de Bogaert.
- Om 14.00 uur optreden van twee koren en een dameskwartet:
'Cantabile' uit Trier, gemengd koor, onder leiding van Anja Kehrbaum
'Duketown Ladies', dames Barbershopkoor uit 's-Hertogenbosch, onder leiding van Ton Husson en Evelien Clement
'Drie vrouwen en een dame', dameskwartet uit 's-Hertogenbosch, bestaande uit Monique Wilmer (tenor), Els van Zon (lead), Marion Rens (baritone) en Evelien Clement (bass).

In de Tachtig jarige oorlog werd tijdens het Twaalfjarig Bestand in 1618-1620 een nieuw kruitmagazijn gebouwd. Het magazijn kreeg vleugels in vorm van een regelmatige zeshoek naar ontwerp van Jan van der Weeghen. Oorspronkelijk lag het gebouw aan de rand van de stad in een drassig open gebied omgeven door een gracht. Door ophoging van het omringende terrein in de 19^e eeuw toont het gebouw nu minder hoog. De fraaie zandstenen toegangspoort was gereed in 1629. In opbouw en constructie is het gebouw grotendeels authentiek. Na diverse niet-

militaire bestemmingen in de 19^e en 20^e eeuw als werkplaats, opslagplaats, vergaderruimte (de Bossche school vond hier zijn oorsprong) en museum voor hedendaagse kunst wacht het Kruithuis momenteel op een nieuwe, zinvolle bestemming.

+/- Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Studio Boot, voormalige garage Lathouwers ³ Van Tuldenstraat 4-6

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Het onlangs herstelde pand Van Tuldenstraat 4-6 dateert uit de jaren 20 van de afgelopen eeuw. Het pand is architectonisch een voorbeeld van expressionisme. De uitbundige Amsterdamse school (bijvoorbeeld Parklaan 1-4) is hiervan de meest bekende stroming. Maar ook in een meer sobere vorm werd deze architectuur alom in Nederland toegepast, zoals ook hier. Het is gebouwd als garagebedrijf met kantoorruimte aan de voorzijde. Een centrale poort geeft toegang tot de garagehal met vide, verlicht door een grote glaskap. De eerste eigenaar en opdrachtgever van het pand was de NV F.H. Lathouwers. De bakermat van dit bedrijf bevond zich sinds 1848 in de Sint Jorisstraat als 'rijtuigfabriek en zadelmakerij'. Het bedrijf ontwikkelde zich in de 20^e eeuw tot carrosseriebouwer van auto's en autobussen. Na de Eerste Wereldoorlog werd Lathouwers bovendien de grootste vertegenwoordiger in Nederland van General Motors. Het tot voor kort vervallen pand is smaakvol gerestaureerd door de huidige eigenaar, Studio Boot.

Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

4

Voormalige garage Pompen en Verlouw ⁴ Vughterstraat 280

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Tentoonstelling oude auto's.
- Doorlopende film.
- Rondleiding door architect Miel Wijnen en Boudewijn de Bont van aannemer Nico de Bont.

Deze voormalige Ford-garage dateert net als de hiervoor genoemde voormalige garage Lathouwers uit omstreeks 1930. Het is qua architectuur opgetrokken in de vormentaal van de nieuwe zakelijkheid, maar heeft ook kenmerken van het expressionisme. Dat is onder meer te zien in de toepassing van baksteenmetselwerk in de gevels, naar ontwerp van architect J. van Kaathoven. Het bedrijf bestaat uit een diep pand, dat zich uitstrekt tussen de Vughterstraat en de Parklaan, waar bedrijfswoningen het complex aan de achterzijde begrenzen. Aan de Vughterstraat bevindt zich een voorbouw met centrale hoofdtoegang, flankerende kantoorruimten en bovenwoningen. Boven de inrijpoort is een markante lichttoeren in staal en glas. De garagehal is voorzien van een flauw hellend zadeldak op stalen vakwerkspanten. Een glaskap (noklantaarn) geeft de ruimte daglicht. Rechts in de hal bevindt zich een kantoorje uit de bouwtijd. De garage Pompen en Verlouw was tot 1980 de Bossche vestiging van het automerk Ford. De garage is onlangs gerestaureerd en wacht op een zinvolle herbestemming.

Rolstoelvriendelijk Leuk voor kinderen

5

Stadhuis ⁵ Markt 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Het centrale infopunt.
- Stand met folders en verkoop van boeken.
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.
- Toezicht door leden van het Gilde De Oude Schuts.

Het Bossche stadhuis is van oudsher het centrum van de wereldlijke macht, de zetel van het stadsbestuur. Voor de Franse tijd werd er ook recht gesproken op het stadhuis, daarna kwam het recht geheel in handen van het Rijk. Het belang van het gebouw komt tot uitdrukking in de statige architectuur en inrichting. Het stadhuis dateert in de huidige vorm grotendeels uit 1670. Het bestaat in feite uit drie samengevoegde particuliere woonhuizen, waarvan het middelste pand in 1366 door de stad werd aangekocht. Na ruim een eeuw (1481) werd het linker buurpand bij het stadhuis gevoegd, in 1599 volgde het rechterpand. In 1563 werd een nieuw griffiehuis gebouwd op het achtererf. Hiervan werd de verdieping eerst gebruikt als schepenkamer en later als trouwzaal. Bij de grote verbouwing van het stadhuis in 1670 werd de klassieke zandstenen voorgevel opgetrokken naar ontwerp van Pieter van den Minne met toevoegingen van Peter van Gogh. Aan de achterkant van het stadhuis werd in 1691, naar ontwerp van hofarchitect Jacob Roman, een galerij gebouwd tussen het griffiepand en het stadhuis. Het stadhuis heeft een rijk interieur uit verschillende perioden: de verhoogde vierschaar in de hal (ontwerp Peter van Gogh) waar recht werd gesproken, 17^e-eeuws goudleerbehang, wandtapijten, 18^e-eeuwse schouwen, lambriseringen en nog meer moois.

Rolstoelvriendelijk (ingang achterzijde)

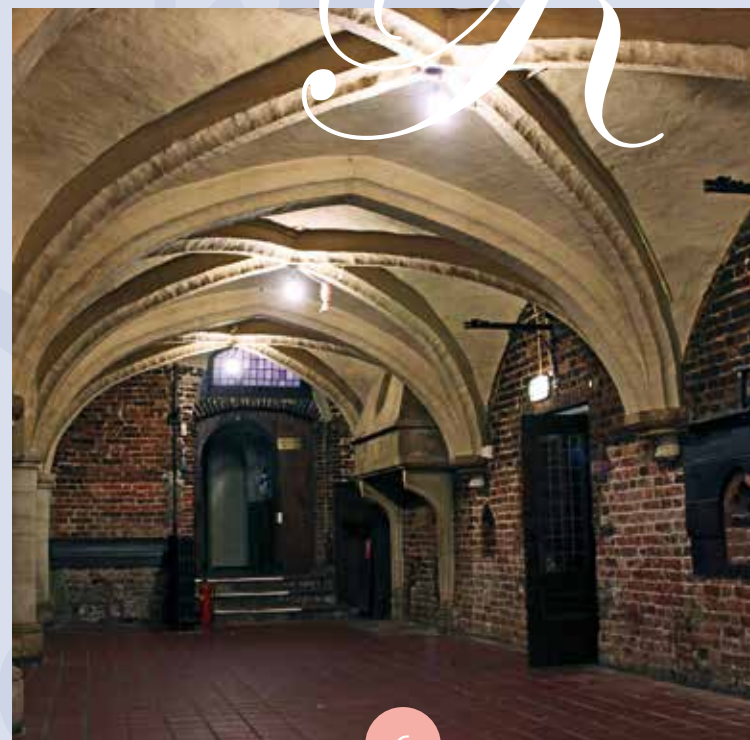
Raadselder ⁶

Markt 1a

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Expositie beulzwaard 's-Hertogenbosch.
- Presentatie van het Gilde De Oude Schuts met attributen en wapens, kruisboogschieten voor kinderen.
- Om 13:30 en 15:00 uur lezing door Harry Boekwijt over stedelijke verdediging in de middeleeuwen.

Het bordes vóór het middeleeuwse stadhuis en de kelders werden in 1529 vernieuwd naar ontwerp van Jan Darkennes, die van 1521 tot 1572 ook werkzaam was als bouwmeester van de Sint-Jan. Het bordes werd later opnieuw herbouwd in 1670. De middeleeuwse kelders onder het stadhuis bleven ongewijzigd. De middelste kelder heeft een fraaie vormgeving met kalkstenen kruisribgewelven en kolommen, een stenen schouw en kaarsnissen in de zijwanden. De kelders werden vooral als opslag gebruikt. Een zadel- en een harnasmaker maakten aan het begin van de 16^e eeuw (vóór de verbouwing) gebruik van de grote middenkelder. Later in de 16^e eeuw maakten zij plaats voor de groenroeden, zogenoemde stedelijke deurwaarders. Tot de 19^e eeuw bewaarde men hier ook het schavot in onderdelen dat bij gelegenheid op de Markt voor het stadhuis werd gemonteerd.

Leuk voor kinderen

6

7

Voormalig herenhuis (Stadstoezicht) ⁷ Wolvenhoek 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Dit brede statige herenhuis uit de periode 1800-1850 is samengesteld uit twee oudere panden. De gepleisterde voorgevel heeft horizontaal getrokken voegen, een hardstenen plint, vensters met stucwerkornamenten, cordonlijsten en gedecoreerde kroonlijsten. Een enigszins risalerende (vooruitspringend) ingangspartij met hardstenen omlijsting en daarboven een fraai balkon geeft toegang tot een ruime hal. De vertrekken hebben rijk gedecoreerde stucplafonds. Op het achtererf bevindt zich een in gele IJsselsteen opgetrokken pandje uit omstreeks 1900 met torenachtige opbouw en een achterhuisje uit 1787 met hardstenen gevelsteen uit 1787. In het interieur van het herenhuis is met name de monumentale hal met trappenhuis bezienswaardig.

Rolstoelvriendelijk

Hof van Zevenbergen ⁸

Keizerstraat 4-12

- Binnenplaats open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Het Hof van Zevenbergen is van oorsprong een laat 15e-eeuws adellijk 'stadspaleis'. Het bestaat uit een breed dwarsgeplaatst huis met traptoren, gelegen achter een voorplaats, met onderdoorgang naar het achtererf. Het is in de 17e eeuw uitgebreid met een voorleugel en samengevoegd met belendende woonhuizen, waardoor een carré-vormig complex is ontstaan. De natuurstenen boogstelling op de binnenplaats is een hergebruikt 16e-eeuws bordes van het stadhuis, ontworpen door bouwmeester Jan Darkennis (zie beschrijving Raadskelder). De latere keizer Karel V logeerde hier in 1515. Ter herinnering is hier een borstbeeld van hem opgesteld.

 Rolstoelvriendelijk

8

9

Het Noordbrabants Museum ⁹

Verwersstraat 41

Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch

De Mortel 4

- Open op zaterdag van **12.00** tot 17.00 uur.
- Toelichting op de rijke historie van het *gouvernementsgebouw* door directeur Charles de Mooij, om 13:00 en 14:30 uur in de Statenzaal.
- De gehele dag staan twee rondleiders van Het Noordbrabants Museum in het *gouvernementsgebouw* om u te voorzien van uitleg en/of uw vragen te beantwoorden.
- Presentaties door Patrick Timmermans (*Erfgoed Brabant*) in de *Gedeputeerde Statenkamer*.
- Rondleidingen door het *archeologisch depot* van de provincie door archeoloog Ronald Louer. *Beperkte toegankelijkheid!*

Het Noordbrabants Museum is het startpunt van internationale allure voor Brabantse kunst, geschiedenis en cultuur. Het vertelt onder meer het verhaal van Brabant, maar ook van het middeleeuwse hertogdom en het 17^e-eeuwse Generaliteitsland. Dat doet het niet alleen met historische objecten, maar ook met schilderijen en beeldhouwwerken. Ook hedendaagse kunst en design hebben een eigen plaats. Het vernieuwde Noordbrabants Museum maakt deel uit van een bijzonder stukje Bossche binnenstad, het Museumkwartier. Hier komen kunst en cultuur samen onder één dak. Het Noordbrabants Museum en het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch liggen ieder aan een kant van

Museum Slager ¹⁰

Clarastraat 16

- Open op zaterdag van **11.00** tot 17.00 uur.
- *Expositie 'Met verve'* van Wim van de Plas.

Dit uit 1903 daterende gebouw is oorspronkelijk gebouwd als kantoorpand van de 'Maatschappij van brandverzekering voor het Koninkrijk der Nederlanden', zoals is weergegeven op het tegeltableau in de voorgevel. De architectuur vertoont enige kenmerken van de neorenaissance, zoals de toepassing van tympaans boven de vensters. Na enige tijd als bibliotheek te hebben gediend werd het pand opnieuw herbestemd als museum. U bekijkt hier ruim een eeuw schilderkunst van de Bossche schildersfamilie Slager (verdeeld over drie generaties): stadsgezichten van 's-Hertogenbosch, vele Brabantse landschappen, maar ook schilderijen van de Belgische Kempen en Zuid-Europa, alsmede stillevens en portretten.

 Rolstoelvriendelijk

de Paleistuin. Ze zijn verbonden door een openbare gang, waarlangs bovendien een gezamenlijk museumrestaurant een plaats heeft.

Het statige gouvernementsgebouw dat onderdeel uitmaakt van Het Noordbrabants Museum is als huisvesting voor de militaire gouverneur in 1768-69 gebouwd naar ontwerp van de bekende architect Pieter de Zwart. De zandstenen voorgevel vertoont vroege kenmerken van de klassiek georiënteerde Lodewijk XVI-stijl. Het interieur heeft echter ook nog elementen die meer gebaseerd zijn op de eerdere Lodewijk XV /rococo vormgeving. Het gouvernementsgebouw bevindt zich op de plaats waar in 1615 het College (studie-, opleidingscentrum) van de Jezuïeten werd gesticht. Tijdens de 19^e-eeuwse periode waarin het gouvernement in gebruik werd genomen als zetel van het provinciaal bestuur en ambtswoning van de Commissaris van de Koning(in), werd de voormalige kloosterkerk van de Jezuïeten verbouwd c.q. herbouwd tot Statenzaal. De zaal geeft toegang tot de voormalige Provinciale griffie die dateert uit het begin van de 20^e eeuw. Het is een voorbeeld van neogotiek naar ontwerp van de Rijksbouwkundige J. van Lokhorst. De overwelfde hal met rijk gepolychromeerde tegels is bezienswaardig.

 Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Op Open Monumentendag is het Museumkwartier gratis te bezoeken van 12:00 tot 17:00 uur.

10

Voormalig Groot Ziekengasthuis ¹¹

Nieuwstraat 24

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 10.00, 13.00 en 15.00 uur voordracht door Mathieu Fraaije over de geschiedenis van het 100-jarige Stergebouw op het GZG in 's-Hertogenbosch (1913 - 2013). Een van de eerste 'moderne' ziekenhuizen van Nederland. Van een middeleeuws gasthuis naar een efficiënt en economisch gebouw.

Het Grootziekengasthuis (momenteel Jeroen Bosch ziekenhuis) is de oudste ziekenzorginstelling van de stad. Het gasthuis werd als opvang- en zorginstelling voor behoeftige vreemdelingen gesticht omstreeks 1250 en bevond zich oorspronkelijk vlak buiten de Leuvensepoort in de Hinthamerstraat, bij de Sint Annaplaats. In 1471 werd het gasthuis verplaatst naar de locatie ten noorden van de Binnendieze. Het bestond toen uit een beddenzaal met daaraan in het verlengde een kapel. In de loop van de tijd verrezen diverse dienstgebouwen op het terrein dat zich in noordwaartse richting uitstrekte tot aan de Kasterenwal. Op het achterterrein verrees ook een pesthuis ten behoeve van de verpleging van patiënten met besmettelijke ziekten. De hoofdtoegang tot het complex werd bereikt vanuit de Hinthamerstraat via een poort in de Gasthuisstraat. In deze straat bevindt zich aan rechterzijde (nr. 8) het 'kantoor van de Godshuizen'. Dit is een in neorenaissancestijl in 1903 gebouwd bestuursgebouw van het overkoepelend orgaan van zorginstellingen, waar het Groot Ziekengasthuis deel van uitmaakte. De grote vergaderkamer in het gebouw heeft een fraaie interieurafwerking uit de betreffende periode. Het pand is niet te bezichtigen. De huidige Gasthuispoort is gebouwd in 1661 en is een voorbeeld van de toenmalig gangbare barokclassicistische bouwstijl. Het enige gebouw dat nog dateert uit de laatmiddeleeuwse tijd is de zogeheten regentenkamer (gebouw de Waterpoort).

 Rolstoelvriendelijk

12

Gebouw de Waterpoort ¹²

Herman Moerkerkplein/bereikbaar via
Burgemeester Loeffplein 71

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur voordracht door Ton Kappelhof over de regentenkamer van het Groot Ziekengasthuis, een van de oudste instellingen voor sociale zorg in 's-Hertogenbosch. Hij vertelt hoe dit gasthuis werd bestuurd. Ton Kappelhof is historicus en houdt zich sinds 1971 bezig met de geschiedenis van Noord-Brabant, waaronder uiteraard ook 's-Hertogenbosch.

Achter de parkeergarage op het terrein van het Groot Ziekengasthuis bevindt zich de voormalige regentenkamer. Dit van oorsprong 16^e-eeuwse gebouw is gedeeltelijk boven een -verder gedempte- tak van de Binnendieze gebouwd. De Binnendieze vormde de stadsgracht rond de eerste stadsmuur van kort na 1200. Bij het gebouw vertakte de stroom zich in de stadsgracht en de zogeheten Marktstroom die vanaf het huidige Herman Moerkerkpleintje via een waterpoort binnen de stad werd geleid. Deze poort werd geflankeerd door een tweetal torens. De nog aanwezige noordelijke toren heeft hier aan de buitenzijde een latere schil van deels 19^e en 20^e-eeuws metselwerk. Vanuit de tuin van het gebouw de Waterpoort is nog authentiek metselwerk van kort na 1200 te zien. Het gebouw wordt gebruikt als huisvesting van de rederijderskamer Moyses Bosch.

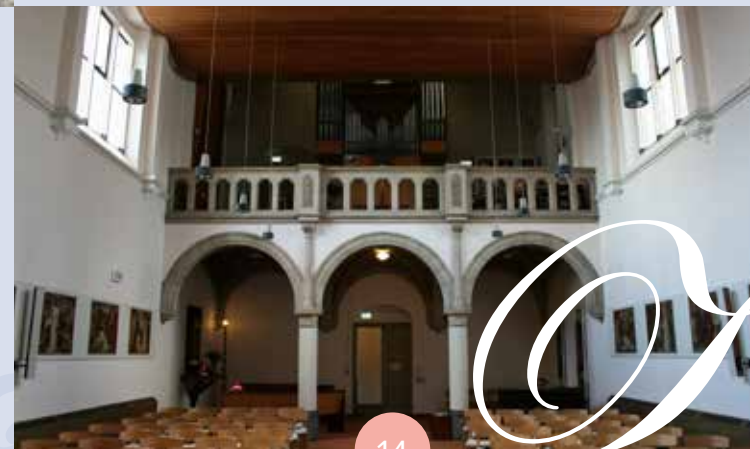
11

Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw) ¹³

Burgemeester Loeffplein 70 B+C (Roderick Vos)

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

In 1907 namen de regenten van het gasthuis het besluit om het sterk verouderde, in aanleg nog middeleeuwse, gasthuis te verbouwen tot een voor die tijd modern ziekenhuiscomplex. Het ontwerp lag in handen van architect Th. J. Klompers en in het bijzonder Rijksbouwkundige L. Vrijman. Het uit 1911-1913 daterende ziekenhuis werd volgens de nieuwste inzichten in de ziekenzorg gebouwd. Het bestaat in plattegrond uit een viertal vleugels in de vorm van een Andreaskruis waarin de ziekenzalen zijn ondergebracht. Aan de noordzijde waren de operatiekamer en de kamer van de Geneesheer-directeur gelokaliseerd. Aan de buitenzijde vertoont het gebouw nog enige ornamenten in neorenaissancestijl.

14

Zusterhuis, kapel ¹⁴

Burgemeester Loeffplein 70 E+F

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Expositie 'kerkelijke kunst' met enkele mooie zwart-wit foto's van de bekende Brabantse fotograaf Martien Coppens.

In 1914 verrees ten zuiden van het nieuwe verplegingsgebouw (het Stergebouw) een zusterhuis annex kapel ten behoeve van de huisvesting van de zusters die belast waren met de verpleging. Hier bevond zich ook een aantal kantoor- en verplegingsruimtes voor klasse-patiënten en de hoofdtoegang van het ziekenhuis. Bezoekers liepen via een gang naar het verplegingsgebouw. Ook deze gebouwen vertonen aan de buitenzijde in architectonisch opzicht diverse kenmerken van neorenaissance.

 Rolstoelvriendelijk

13

15

16

Artuarium (voormalig Mortuarium) ¹⁵

Burgemeester Loeffplein 70H

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Marianne van Heeswijk vertelt over haar werk.
- Optredens van Bart van Dongen.
- Jazz werkplaats.

Voor de ingrijpende herbouw van het Groot Ziekengasthuis aan het begin van de 20^e eeuw werd naast het oude middeleeuwse gasthuisgebouw in 1881 een polikliniek gebouwd. Deze werd omstreeks 1913 tijdens de bouw van het nieuwe ziekenhuis herbestemd tot mortuarium annex rouwkapel. In de naoorlogse periode is deze inwendig verbouwd en uitgebreid.

 Rolstoelvriendelijk

Mariapaviljoen ¹⁶

Burgemeester Loeffplein 70

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Pleisterplaats.

Een eeuw geleden was de specifieke zorg voor besmettelijke ziekten zoals cholera een (lokale) overheidstaak. Zo moest de gemeente in 1915 een nieuwe 'barak voor besmettelijke ziekten' bouwen. Het ontwerp van het nieuwe Mariapaviljoen lag dan ook in handen van de Bossche gemeentearchitect Kersemaekers. Het werd een voor die tijd modern gebouw met de allernieuwste ontwikkelingen en technieken in de gezondheidszorg. Het symmetrische verpleeggebouw bestaat uit een viertal bouwmassa's met in de hoeken de verpleegruimtes en in de middenzone een tweetal trappenhuisen en sanitaire ruimten. Sinds kort is hier een horecaonderneming gevestigd, een eerste voorzichtige stap in de grootschalige herontwikkeling van het gehele ziekenhuiscomplex.

 Rolstoelvriendelijk

Voormalig ziekenhuis Sint Joan de Deo 17 Papenhulst 26

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen door de bewoners.
- Kleine expositie over de geschiedenis van het pand.
- Demonstratie circus Bon Bourgon in de kapel.

Het ziekenhuis Sint Joan de Deo, bijgenaamd 'de Paap', is een voorbeeld van een complex dat is gered dankzij een actie van krakers in de jaren 70. Na overleg is het door de gemeente aangekocht en verbouwd tot wooneenheden. De Bossche ziekenzorg was in de middeleeuwen en opnieuw vanaf de 19^e eeuw in rooms-katholieke handen. Na het Groot Ziekengasthuis werd in 1876 het Carolusziekenhuis gesticht door de zusters van H. Carolus Borromeus. In 1879 volgde Sint Joan de Deo, een ziekenhuis in de Orthenstraat voor mannen, geleid door de broeders van Sint Joan de Deo. Aan de Papenhulst verrees een nieuwbouw in 1914. Dit voor die tijd moderne complex werd gebouwd in een traditionele klassieke architectuur, behorende tot de zogeheten Her-oriëntatie. Deze bouwstijl uit het begin van de 20^e eeuw hanteert een meer klassieke vormgeving, in tegenstelling tot de toenmalige nieuwe stromingen.

 Rolstoelvriendelijk Leuk voor kinderen

17

Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek 18 Hinthamerstraat 72

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
  - **Verhalen geven je vleugels** www.vertelvogel.nl.
Reinou Vogel vertelt verhalen met sterke emoties en beelden. Ze volgde de leerroute vertellen met en voor kinderen bij de Vertelacademie in Utrecht. Naast het vertellen voor kinderen vertelt zij steeds vaker met veel plezier verhalen aan volwassenen. De vertellingen vinden plaats in de Bovenkamer, de zolderverdieping van de bibliotheek. De locatie is uniek door de prachtige en eeuwenoude kapconstructie. Reinou vertelt twee verhalen van samen zo'n 30 minuten.
Start om 13.00, 14.00 en 15.00 uur.
  - 1. **De glanzende draak**, wel en wee van een van de grote blikvangers voor het station van 's Hertogenbosch.
  - 2. **Het verhaal van een dame in pracht en praal**, naar aanleiding van een schilderij van de Bossche schilder, Jan Sluijters.
- Deze verhalen zijn boeiend voor iedereen vanaf 8 jaar.
Verzamelen: beneden in de bibliotheek.

Van oudsher (voor 1285) bevond zich hier de Tafel van de Heilige Geest, bijgenaamd 'het Geefhuis'. Deze diende ter verpleging en voeding van de arme burgers in de stad. Voor 1325 werd al op deze plaats een gebouw opgericht dat beschikte over een grote zaal, een woning voor de rentmeester en vergaderruimte voor de regenten. Een belangrijke taak van het Geefhuis was de voedselverzekering aan 'huiszittende armen'. In de Franse tijd kreeg het gebouw de functie van vondelingenhuis en oude mannen- en vrouwenhuis. In de 19^e eeuw werden ingrijpende verbouwingen uitgevoerd. De voorbouw aan de Hinthamerstraat en de vleugels rechts en achter de binnenplaats werden nieuw gebouwd in 1825. De vleugel langs de Sint Josephstraat bleef het oudste deel van het complex. Het muurwerk van het voorste deel dateert nog uit de 14^e eeuw, de verdiepingenbalken en fraaie hoge kapconstructie van kort na 1463.

 Rolstoelvriendelijk Leuk voor kinderen

18

Bakkerij Van Haren, De broodspecialist 19 Hinthamerstraat 89-91

- Open op zaterdag tot 16.00 uur. Kom vooral binnen kijken!

Dit monumentale woonhuis met bakkerij heeft een lange bouwgeschiedenis die teruggaat tot circa 1290-1300 (het achterste deel van het huis). Na de stadsbrand van 1419 werd het pand herbouwd tot een representatieve stadswoning met beschilderde houten verdiepingbalklagen. Het werd vervolgens geleidelijk uitgebreid tot de huidige omvang in 1637. De gepleisterde voorgevel heeft in de 19^e eeuw het huidige uiterlijk gekregen, al is uit de raamdeling op de verdiepingen wel te zien dat onder het pleisterwerk een oudere, 17^e-eeuwse (trap)gevel schuilgaat. Het interieur van de winkel is bijzonder fraai met de neogotische houten binnenpui en polychrome tegeltableaus. Deze zijn afkomstig uit het Amsterdamse atelier De distel. Daarop staat de weg van het graan afgebeeld.

19

ORLY/ENDEVOETS

buitengewoon onderhoud

Buitengewoon in het restaureren van o.a.

- Voegwerk
- Metselwerk
- Natuursteen
- Betonnen gevelelementen

Elke dag iets toevoegen is onze missie

Wij zijn ervan overtuigd dat we elke dag iets toe kunnen en moeten voegen aan het resultaat van die dag. Of het nu gaat om onderhoud, renovatie of restauratie.

Bij elk project bewoners en klanten positief verrassen en de verwachtingen overtreffen; dat is onze missie, dat is waar wij in geloven!

Kijk voor onze referentieprojecten op onze website:

www.orlyenendevoets.nl

RIETWAARD 32 | 5236 WC EMPEL | TEL. (073) 631 50 00

DE ZORG VOOR HET BEHOUD VAN MONUMENTEN, DE EXPERTISE VAN HEIJMANS

Ons visitekaartje: de Binnendieze, een van de beeldbepalende monumenten van 's-Hertogenbosch

Monumenten vertegenwoordigen een belangrijke maatschappelijke waarde. Deze monumenten staan voortdurend bloot aan de elementen van ons klimaat en gedegen onderhoud is van grote waarde voor het behoud ervan. Heijmans staat voor deskundig advies, een praktijkgerichte maatwerkoplossing en een vakkundige uitvoering van alle renovatie- en restauratiewerken. Onze professionele benadering is

gebaseerd op ruim veertig jaar ervaring en talloze succesvolle projecten. De Binnendieze is een van deze projecten, waar Heijmans als enige aannemer 25 jaar lang restauraties heeft uitgevoerd. Het resultaat is niet alleen een visitekaartje voor ons maar evenzeer voor de stad 's-Hertogenbosch. Een oase van stilte, midden in het stadscentrum, waar u elke dag van kunt genieten.

Heijmans Restauratiewerken
Postbus 418 · 5240 AK Rosmalen · Graafsebaan 67 · 5248 JT Rosmalen
T +31 (0)73 543 66 91 · F +31 (0)73 543 66 12 · www.heijmansrestauratiewerken.nl · www.heijmans.nl

heijmans

Zwanenbroedershuis 20

Hinthamerstraat 94

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Sinds 1483 is de 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap' (opgericht in 1318) op deze plaats gehuisvest. De bijnaam 'Zwanenbroeders' hebben de gezworen leden van de Broederschap gekregen vanwege de traditie daterend uit 1384 om jaarlijks een maaltijd te gebruiken met zwaan op het menu. Het middeleeuwse Zwanenbroedershuis werd in 1846 gesloopt en vervangen door het huidige neogotische pand naar ontwerp van de bouwmeester J.H. Laffertee. Het huidige gebouw is een duidelijk voorbeeld van de 19^e- eeuwse neogotiek. Aan de buitenzijde wekt het gebouw de suggestie een kerk te zijn. De gepleisterde voorgevel heeft op de verdieping drie hoge spitsboogvensters, geflankeerd door steunberen. De interieuraufwerking van de Grote Zaal op de verdieping is in 1868-70 door LC. Hezenmans (restauratiearchitect op de Sint-Jan) ontworpen. De Kleine Zaal aan de voorzijde van het gebouw heeft een fraai stucwerkplafond met hanggewelven.

Woonhuis 21

Hinthamerstraat 138

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.

In dit pand met een eenvoudige lijstgevel uit de 19^e eeuw is een zeldzaam gaaf middeleeuws interieur bewaard gebleven, grote delen van uitbundige kleurrijke interieurbeschilderingen zijn hier teruggevonden. Het bevat bovendien nog de gehele 15^e- en 16^e-eeuwse houten balkconstructies. De indeling bestaat uit een onderkelderd voor- en achterhuis, met rechts in het achterhuis een gang naar een tweede vast achterhuis. Dit tweede achterhuis is ouder dan het hoofdhuis. De hangkamer in het voorhuis is waarschijnlijk een 19^e-eeuwse opvolger van een oudere insteekverdieping. Op alle wanden van de achterkamer op de begane grond zit een laatgotische muurschildering van ranken met gestileerde bloemen en enkele verscholen beestjes; een vos, haas en een hondje. Op de linker zijmuur is tussen de vensters een groot deel van een engel bewaard gebleven met krulharen en een roodgeel gekleurde vleugel. De schildering op de tegenoverliggende rechterwand is vernieuwd in de 16^e eeuw. Deze interessante, vroegrenaissanceschildering bestaat uit een grote cartouche met omkaderde, tweeregelige tekst met aan de onder- en bovenzijde in het midden een mannenhoofdje. Het pand is nu eigendom van de Vereniging Hendrick de Keijser. De uitgebreide restauratie komt dit jaar gereed.

20

21

Het huis: de Noteboom 22 Hinthamerstraat 153

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Een gang met marmeren lambrisering leidt via een overkapte binnenplaats met groot tegeltableau naar de langs de Binnendieze gelegen tuin. Rond 1500 waren hier de alexianen of celledoers gevestigd. In feite is hier sprake van twee samengevoegde buurpanden, beide onderverdeeld in het traditionele type voor- en vast achterhuis. Het rechter voorhuis (nu hoekpand nr. 149) is hiervan afgescheiden, zodat een L-vormige plattegrond is overgebleven. De middeleeuwse trapgevel van het rechter achterhuis aan de Binnendieze is omstreeks 1988 gereconstrueerd. Hierachter bevindt zich aan tuinzijde een tweede vast 18^e-eeuws achterhuis met een aangebouwde keuken en een karakteristieke rode uitbouw boven het water.

Koffiebranderij In de Drij Swarte Mollen 23 Hinthamerstraat 190

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Dit pand is een zeldzame herinnering aan een eens voor 's-Hertogenbosch belangrijke tak van industrie: de koffiebranderij. Sinds 1818 was hier ruim anderhalve eeuw lang de branderij In de Drij Swarte Mollen gevestigd, met een winkel en een woning. Gelegen op de hoek van het steegje Achter de Mollen is dit fraaie brede huis omstreeks 1900 ontstaan na samenvoeging van twee oudere, vermoedelijk 17^e-eeuwse panden. De voorgevel heeft een neorenaissancevormgeving. De winkelpui vertoont enkele elementen van art nouveau. Het interieur en inrichting van de koffiewinkel, zoals de toonbank en de kasten, en het woonhuis zijn zeldzaam gaaf gebleven.

Voormalige Oude Sint Jacobskerk, Groot Tuighuis 24

Bethaniëstraat 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen door het Groot Tuighuis (Open Depot).
- Doorlopende films over archeologie en bouwhistorie.
- Presentatie reconstructie in 3D van het kerkgebouw.

Dit markante gebouw is nu kantoor en depot van de gemeentelijke afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM). Kort na 1430 werd hier een kapel en gasthuis gebouwd voor bedevaartgangers naar Santiago de Compostella. Deze broederschapskapel werd in de 16e eeuw uitgebreid tot een driebeukig schip met éénbeukig koor. Vanaf 1569 werd de broederschapskapel gebruikt als parochiekerk. Na 1629 werd het gebouw onteigend en diende vervolgens kort als protestantse kerk, wagenhuis en paardenstal. In 1752 werd de kerk verbouwd tot militair arsenaal, het Groot Tuighuis, waarbij tuig staat voor tuigage. Hierbij werden diverse verdiepingvloeren binnen het gebouw toegevoegd. Na korte tijd (circa 1890-1918) te zijn aangepast aan de functie van kazerne werd het gebouw opnieuw verbouwd om hier het museum van het

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te vestigen, het latere Noordbrabants Museum (tot 1986). De 18^e-eeuwse voorgevel van het gebouw werd in 1925 aangepast aan de nieuwe functie als museum. Sinds 2013 is de grote centrale hal voor publiek opengesteld en ingericht als presentatieruimte van de archeologie en bouwhistorie in 's-Hertogenbosch. In het aangrenzende laboratorium krijgen bezoekers uitleg over de conservering en verwerking van archeologisch vondstmateriaal.

 Rolstoelvriendelijk

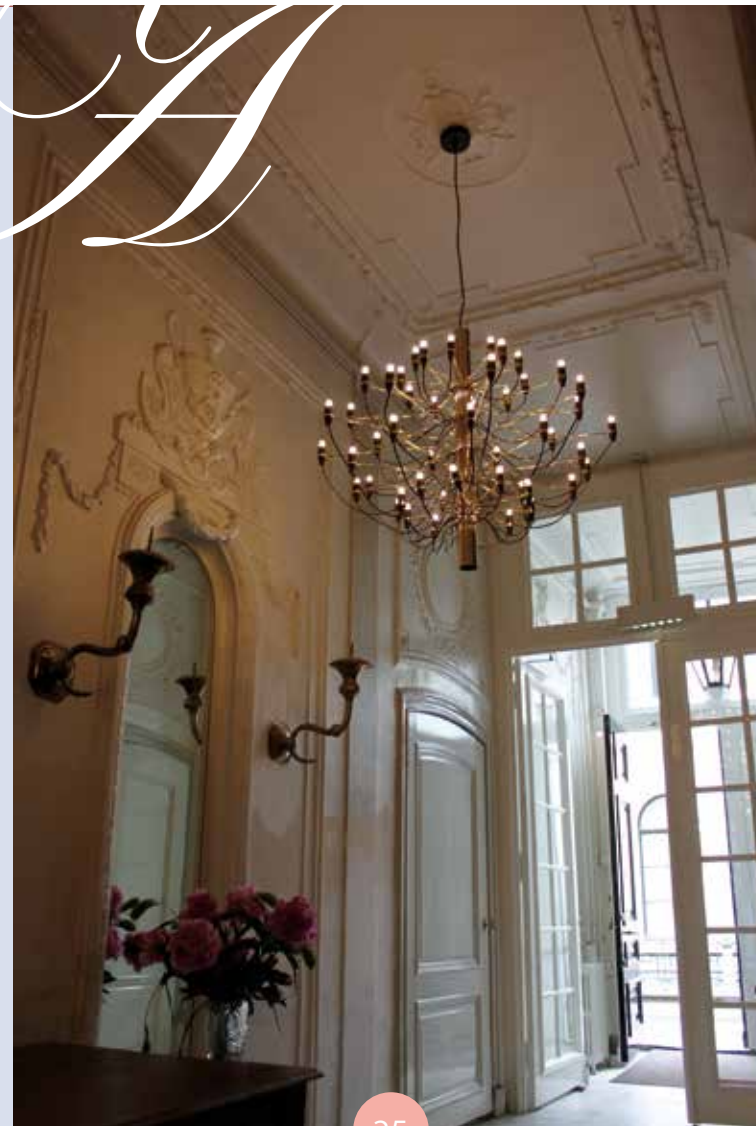

Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend 25

Peperstraat 15

- Open op zaterdag van 10.00 tot **16.00** uur.
- Het Vlaams-Nederlandse ensemble *Men's Voices* zingt het repertoire van de legendarische *Comedian Harmonists* uit de jaren 30, van beroemde Amerikaanse mannengroepen uit de 50er jaren (*Hi-lo's*, *The Platters*, *The Inkspots*) en toppers uit de jaren 70. Laat u verrassen door hun prachtige sound en groot zangplezier! Optreden: 11.30 - 12.00 uur, 12.30 - 13.00 uur en 13.30 - 14.00 uur.

Dit herenhuis is gebouwd in 1774 naar ontwerp van Bossche Stadsarchitect Willem Hubert voor Anthonie van Hanswyck, advocaat en Hoog- en Laagschout van de Stad en Meijerij. Twee sociëteiten uit de 18e eeuw, de tijd van de Verlichting, waarin welgestelde, politiekbewuste burgers zich aansloten, zijn gefuseerd tot één sociëteit. Dit waren de Orangistische Grootte Sociëteit, gevestigd in het pand de Zwarte Arend aan de Markt en de aristocratische, patriottische sociëteit Amicitia, tevens gehuisvest in een pand aan de Markt op de linkerhoek van de Kolperstraat. De gefuseerde sociëteit is nu gehuisvest in het herenhuis. Het pand aan de Peperstraat vormt de perfecte ambiance voor de sociëteit. Aan de buitenzijde is het een voorbeeld van de sobere klassieke bouwtrant van Lodewijk XVI. De huidige empire vensterindeling is van omstreeks 1800. Het interieur is uitgevoerd met toepassing van Louis XVI-ornamentiek in het stucwerk van de gang en trappenhuis. In de tuin achter het huis bevindt zich een 19^e-eeuws koetshuis, aan de rechterzijde is in dezelfde periode een klassieke hardstenen zuilen-pilastergalerij (stoa) opgericht.

25

Tuin en paviljoen Huizinghe 'De Loet' 27

Ingang Triniteitstraat

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- In de binnentuin ontvangen leden van de Vereniging voor Militaire Living History het publiek. Zij beelden officieren, manschappen en de familie van de Schotse Brigade van omstreeks 1750 uit. Eenheden van de Schotse Brigade waren in deze periode in Nederlandse dienst. Officieren van de Schotse Brigade waren gehuisvest in de Peperstraat.

Huizinghe 'De Loet' is een goed voorbeeld van een groot patriciërshuis dat onderdeel vormt van de 18^e- en 19^e-eeuwse schaalvergroting aan weerszijden van de straat. Vooral in deze periode werden kleinere, middeleeuwse percelen en huizen samengevoegd en verrezen er diverse representatieve huizen voor de meest vooraanstaande burgers. Een soortgelijke concentratie van grote 18^e- en 19^e-eeuwse patriciërshuizen treffen we ook aan langs de nabijgelegen Oude Dieze en in een deel van de Postelstraat. Vóór 1837 gaf Jacob de Bergh opdracht voor de bouw van De Loet. Het huis is niet te bezichtigen, maar de tuin wel. De tuin en het daarin gesitueerde paviljoen dat diende (en dient) als theehuis is een treffend, maar nu uiterst zeldzaam voorbeeld van een 19^e-eeuwse siertuin in 's-Hertogenbosch.

- ♿ Rolstoelvriendelijk
- 😊 Leuk voor kinderen

27

28

Kringhuis 26

Parade 12

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Dit is het afhaalpunt voor kaartjes voor de torenbeklimming van de Sint-Jan.
- Rondleidingen.

Dit herenhuis dateert uit 1858. Het is gebouwd in een statige, eclectische architectuur met de toepassing van schoon baksteen-metselwerk en gepleisterde en natuurstenen plint, vensteromlijstingen, kordonlijsten en hoekpilasters. De ramen zijn een vroeg voorbeeld van de toepassing van T-vensters. Ter wille van een symmetrische gevelopbouw is in de zijgevel een viertal imitatievensters als blindnis opgenomen waar geen vensters gewenst waren. De T-indeling van de vensters is zelfs hierin weergegeven. Het huis bevat een suite aan de rechterzijde, voor- en tussenkamer, een zij-ingang met hal en trappenhuis rechtsachter. Diverse stucplafonds, paneeldeuren en betimmeringen zijn uit de bouwtijd.

- ♿ +/- Rolstoelvriendelijk

26

Woonhuis 28

Oude Dieze 5

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

De westzijde van de Oude Dieze is bebouwd met een aantal brede herenhuisen, die vanaf de 18^e eeuw werden gerealiseerd door samenvoeging van kleinere middeleeuwse huispercelen. Links en rechts van het huis Oude Dieze 5 zijn nog enkele van deze kleinere huizen bewaard gebleven. Het statige pand nummer 5 werd omstreeks 1870 gebouwd in een eclectische architectuur. Dat wil zeggen dat hier verscheidene klassieke en andere traditionele elementen zijn gebruikt, zonder dat er sprake is van een stijlzuiver ontwerp. Het symmetrische pand heeft een risalerende (vooruitspringende) middenpartij. De façade is uitgevoerd in schoon metselwerk met stucwerk, houten en natuurstenen ornamenten en lijsten.

- ♿ Rolstoelvriendelijk

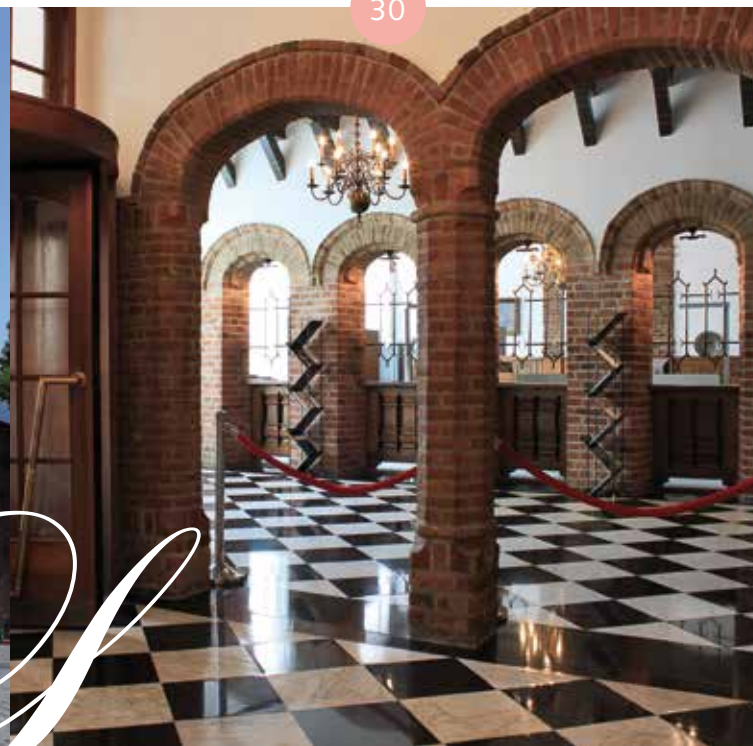

De Moriaan, nu VVV 29 Markt 77

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- 'Beleef de geschiedenis van de stad door te luisteren naar de verhalen uitgebeeld op de levende schilderijen.

De Moriaan is het meest complete voorbeeld van een woning voor de Bossche stadselite uit de middeleeuwen. Dit bakstenen 'zaalhuis' dateert van kort na 1200. Een halve eeuw geleden dreigde het toentertijd vervallen pand de Moriaan te worden gesloopt. Het werd gespaard en ingrijpend gerestaureerd vanwege de oudheidkundige waarde. De gevels werden deels gereconstrueerd: de trapgevel en het hoektorentje zijn herbouwd op basis van aanwezige bouwsporen en met name historische afbeeldingen. Bovendien zijn nog veel authentieke bouwkundige elementen bewaard gebleven aan de binnenzijde van het gebouw. Bijvoorbeeld de oorspronkelijke 13^e-eeuwse muren en houten draagconstructies (verdiepingsvloer en kap) behorend tot een tweede verbouwingsfase van het pand uit 1310. Oorspronkelijk was de Moriaan eigendom van de vooraanstaande familie Coptiten en vervolgens in het begin van de 15^e eeuw van Dirck de Roover, ridder en heer van de Nemelaer. Lange tijd gold de Moriaan als het oudste stenen huis van Nederland.

 Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Van Lanschot Bankiers 30 Hooge Steenweg 23-25

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.
- Het is niet toegestaan om binnen te fotograferen.

Dit fraaie gebouwencomplex vormt sinds lange tijd de hoofdvesting van F. van Lanschot Bankiers NV in de Bossche binnenstad. De bebouwing bestaat uit diverse, in oorsprong middeleeuwse woonhuizen langs de Hooge Steenweg en Orthenstraat, die onderling met elkaar zijn samengevoegd of met gangen zijn verbonden. Ter plaatse van de hoofdingang (Orthenstraat 23 - 25) bevindt zich een drietal samengevoegde middeleeuwse huizen, waarvan het middelste sinds de jaren 30 dienst doet als representatieve ontvangst- en kashal. De voorgevels zijn in 1957 verbouwd in historiserende architectuur naar ontwerp van H.W. Valk. Vanuit deze centrale hal wordt de bezoeker geleid naar het pand De Gulden Hopsack (Orthenstraat 3) dat geheel dateert uit 1619, al is de tongewelfde kelder ouder. Die maakte namelijk deel uit van een ouder, deels houten huis dat in 1564 werd gekocht door een bierbrouwer. De historische naam van het pand is dan ook een duidelijke verwijzing naar het brouwwezen. Achter de fraaie Hollandse renaissance trapgevel gaat een huis schuil dat een hoge begane grond heeft met een insteekverdieping. Een spiltrap leidt naar de eerste verdieping met een representatieve kamer (nu vergaderruimte). Hier bevinden zich zorgvuldig gerestaureerde rankenschilderingen op de houten balkenzoldering. Op de bovengelegen zolder is een oud hijsrad voor het optakelen van goederen.

 +/- Rolstoelvriendelijk

IJzerfabriek Dufaj 31 Buitendijk 2

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopende demonstraties World Skate Center.

Het gebied aan de noordzijde van de wijk Het Zand is aan het eind van de 19^e eeuw bouwrijp gemaakt voor de vestiging van bedrijven, in nabijheid van havenfaciliteiten aan de Dieze. Aan de buitendijk werd tot 1925 de IJzer- en metaalgietery George Dufaj en zoon gevestigd met productiehuis en kantoor-dienstwoning, in datzelfde jaar uitgebreid met garage en magazijnen. Bij deze ingrijpende verbouwing naar ontwerp van de Bossche architect J. van Kaathoven kwam de huidige hal met verhoogd middendak op houten vakwerkspanten tot stand, naast de gietery met zaagtand-dak. Ook werden het kantoor en de 'droogstoof' aan de achterzijde (Havendwarsstraat) verbouwd tot woningen. Tegenwoordig is het gebouw de thuisbasis van het World Skate Centre.

 Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Fabriek De Heus Tramkade 24

Kunstproject Rezone Playful Interventions gaat hier vanaf september van start. Een nieuw tijdelijk event voor de veevoederfabriek die dan nog volop in werking is. Op de begane grond en op de eerste twee verdiepingen draaien de machines door, terwijl het publiek via een externe trap, ontworpen door het BAI, de derde en vierde verdieping van dit bijzondere rijksmonument kan betreden.

Sigarenfabriek Goulmy en Baar (later Willem II) 32 Boschdijkstraat 100

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Lezing 'Ambitie op het Zand' om 10.30, 12.00 en 13.30 uur door Paul Goulmy achterkleinzoon van de oprichter Eugene Goulmy in Poppodium W2.
- Rondleidingen door het gebouw.

Deze fabriek is in 1898 gebouwd, met uitbreidingen in 1908, naar ontwerp van P. Th. Stornebrink en W.G. Welsing. De van oorsprong Bossche sigarenfabrikanten Goulmy en Baar verhuisden in 1893 kort na de oprichting van hun bedrijf in Amsterdam terug naar 's-Hertogenbosch, waar in die tijd sprake was van een bloeiende sigarenindustrie. In de jaren 30 werd de fabriek eigendom van de Valkenswaardse sigarenfabrikant Willem II. De fabriek werd aan de buitenzijde markant vormgegeven als een bakstenen kasteel met kantelen en traptoren en was in pandig efficiënt en uiterst modern ingericht met centrale verwarming, ventilatie en stofafzuiging. In de in 1908 toegevoegde zuidelijke vleugels bevonden zich zeer moderne waslokalen, wc's en een schaftlokaal. In constructief opzicht zijn de technische ontwikkelingen uit de betreffende perioden afleesbaar: het eerste deel van de fabriek heeft gewalste stalen kolommen (met klinknagels verbonden), vakwerk onderslagliggers en stalen vloerbalken met gemetselde bakstenen troggewelfjes. De nieuwbouw uit 1908 is uitgevoerd als betonskelet, in combinatie met traditionele bakstenen gevels zoals in het oudste deel van de fabriek.

Knillispoort aan de Korte Waterstraat

Oud Bogardenstraatje

Voormalig ziekenhuis met klooster aan de Papenhulst

Sint Jacobshof

Een erfenis om zuinig op te zijn

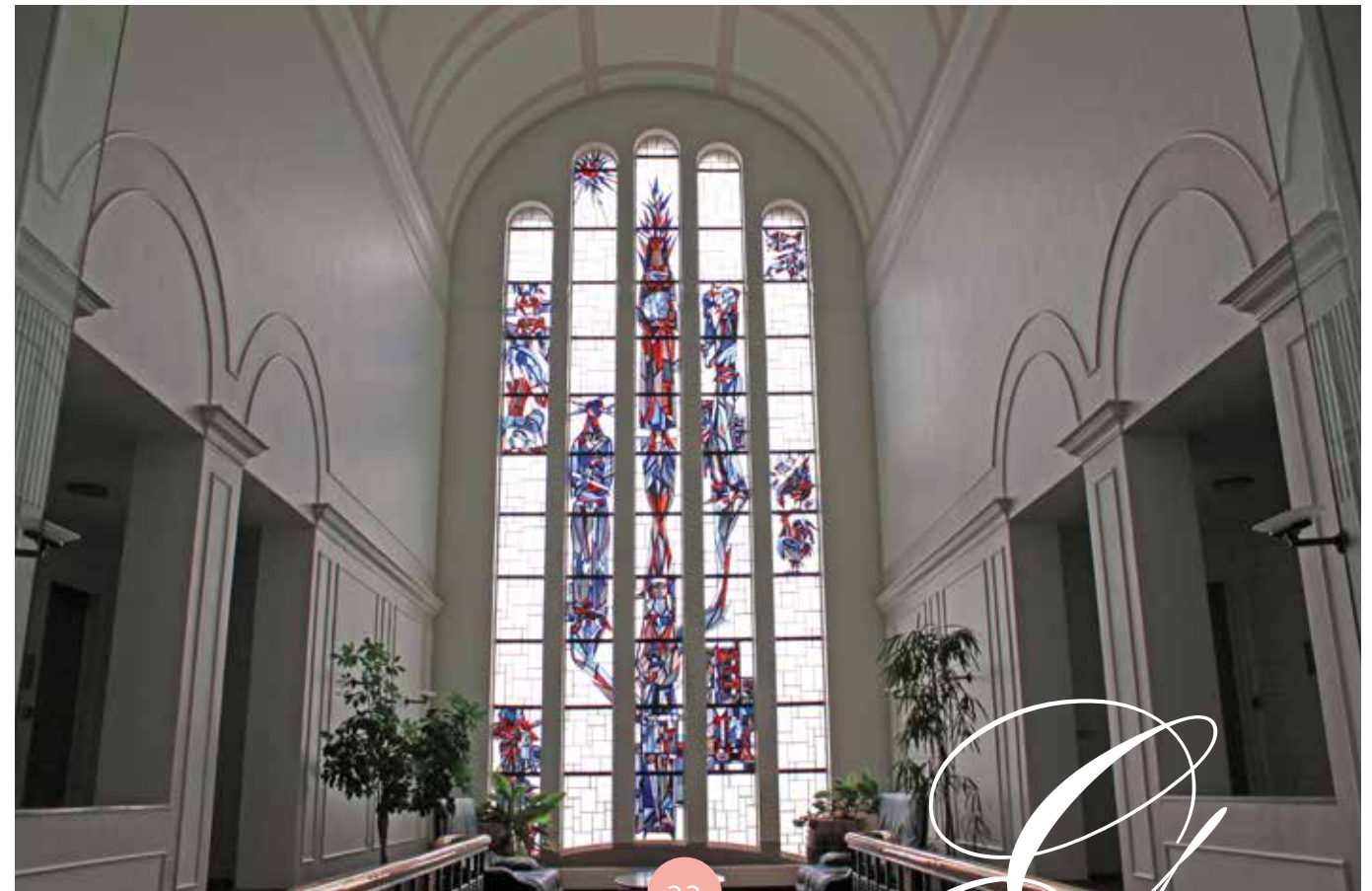
BrabantWonen bezit en verhuurt ruim 7000 woningen en wooneenheden in 's-Hertogenbosch. Ongeveer 700 daarvan staan in de binnenstad. Elk complex heeft zijn eigen historie en dynamiek. Het varieert van voormalige kloosters, kazernes en mannen-ziekenhuizen tot kleine eenheden van slechts enkele woningen. Het behoud van dit erfgoed van de stad vindt BrabantWonen van groot belang.

BrabantWonenWandeling
BrabantWonen heeft een wandeling langs al haar monumentale panden in de oude

binnenstad van 's-Hertogenbosch samengesteld. Een boekje met foto's en meer informatie kunt u afhalen bij onze vestiging in 's-Hertogenbosch of downloaden via www.brabantwonen.nl

Graafseweg 294
5213 AS 's-Hertogenbosch
Telefoon (073) 681 45 00
www.brabantwonen.nl

33

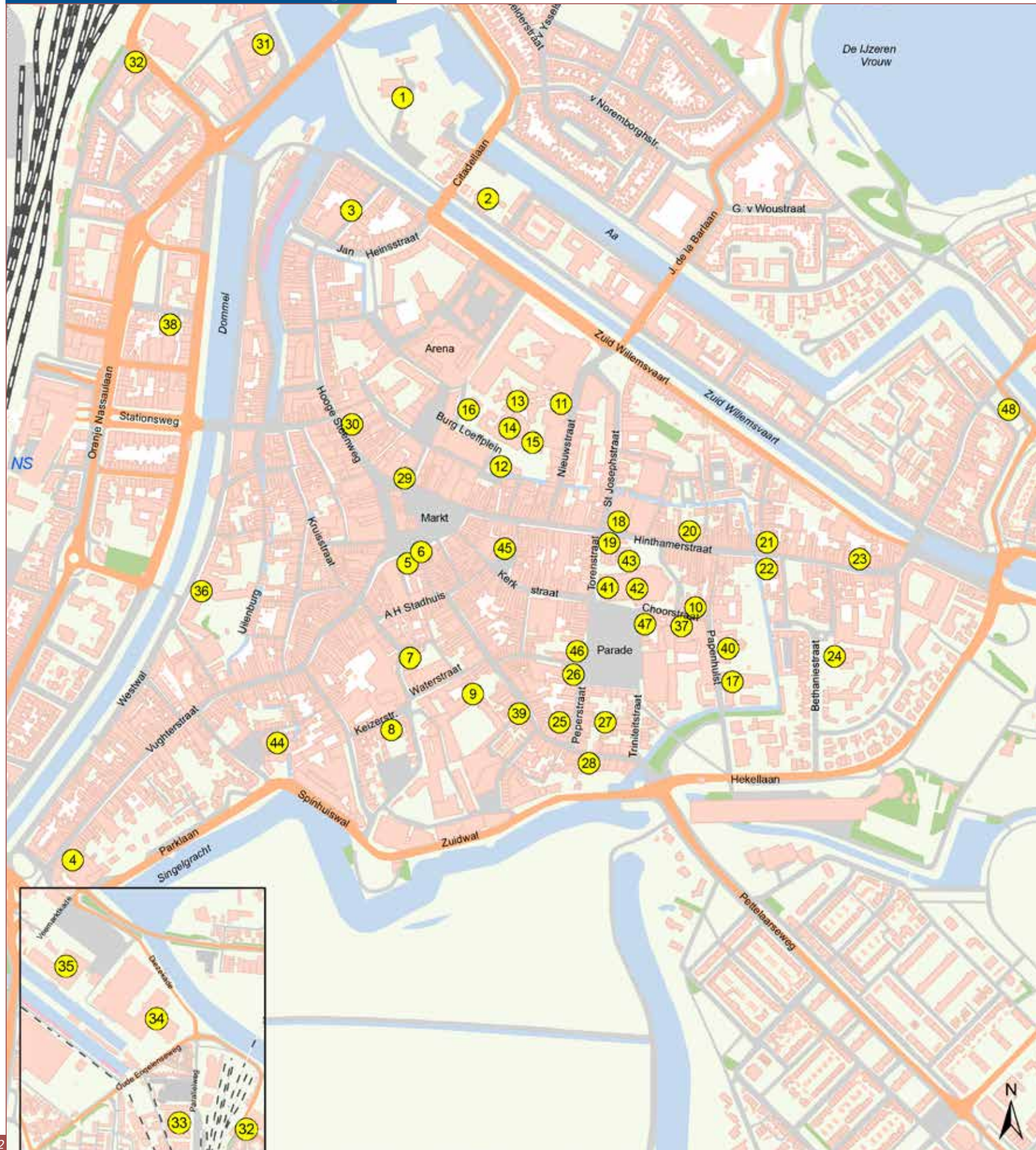
Grasso, directiegebouw 33 Parallelweg 27

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

De basis van dit bedrijf was de smederij van Willem Grasso, in 1858 gevestigd aan het Hinthamereinde. Hier werden kleine stoommachines en werktuigen voor onder andere de landbouw vervaardigd. Na 1868 werden in een nieuwe vestiging aan de Zuid-Willemsvaart machines vervaardigd voor de productie van het nieuw ontwikkelde voedingsmiddel margarine. Willems zoon Henri Grasso richtte zich sinds 1887 op de koeltechniek. De machinefabriek van Henri Grasso is kort in Vught gevestigd geweest, maar keerde in 1913 terug naar 's-Hertogenbosch waar het een gunstige bouwlocatie aan het spoor en bij de stationshaven aan de Dieze ter beschikking gesteld kreeg. Hier is in 1912-1913 een door architect F.C. de Beer ontworpen fabriekscomplex gerealiseerd. Tot op de dag van vandaag worden in de fabriek compressoren gebouwd, die wereldwijd worden gebruikt.

Het monumentale complex bestaat, van links naar rechts, uit een directiegebouw en een drietal gekoppelde fabriekshallen, waarvan het directiegebouw vandaag is opengesteld. Dit kantoorgebouw heeft een monumentale hal met trappenhuis met daarin een prominente plaats voor het bronzen borstbeeld van oprichter Willem Grasso (vervaardigd door A. Falise, 1908). Het monumentale, bijna tien meter hoge venster is in 1958 (het jaar waarin het bedrijf 100 jaar bestond) voorzien van glas-in-loodramen door Marius de Leeuw. Het kantoorpersoneel betrad de werkruimte via de ingang van het kantoorgebouw. Het fabriekspersoneel had een eigen ingang, gelegen in het rechter gedeelte van hetzelfde gebouw. Via de portier en een gang bereikte men op de begane grond het achtergelegen schaft- en waslokaal om zich vervolgens te verspreiden naar de verschillende productieafdelingen.

Binnenstad Monumentendag

zie pagina

1. De Citadel, nu Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Zuid-Willemsvaart 2	11
2. Kruithuis, Citadellaan 7	13
3. Studio Boot, voormalige garage Lathouwers, Van Tuldenstraat 4-6	13
4. Voormalige garage Pompen en Verlouw, Vughterstraat 280	14
5. Stadhuis, Markt 1	14
6. Raadskelder, Markt 1a	15
7. Voormalig herenhuis (Stadstoezicht), Wolvenhoek 4	15
8. Hof van Zevenbergen, Keizerstraat 4-12	16
9. Het Noordbrabants Museum, Verwersstraat 41, Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch, De Mortel 4	16
10. Museum Slager, Clarastraat 16	17
11. Voormalig Groot Ziekengasthuis, Nieuwstraat 24	18
12. Gebouw de Waterpoort, Herman Moerkerkplein/Burgemeester Loeffplein 71	18
13. Verplegingsgebouw (bijgenaamd Stergebouw), Burgemeester Loeffplein 70 B+C	18
14. Zusterhuis, kapel, Burgemeester Loeffplein 70 E+F	19
15. Artuarium (voormalig Mortuarium), Burgemeester Loeffplein 70H	19
16. Mariapaviljoen, Burgemeester Loeffplein 70	19
17. Voormalig ziekenhuis Sint Joan de Deo, Papenhulst 26	20
18. Oude mannen- en vrouwenhuis, nu Stadsbibliotheek, Hinthamerstraat 72	20
19. Bakkerij Van Haren, De broodspecialist, Hinthamerstraat 89-91	21
20. Zwanenbroedershuis, Hinthamerstraat 94	23
21. Woonhuis, Hinthamerstraat 138	23
22. Het huis: de Noteboom, Hinthamerstraat 153	24
23. Koffiebranderij In de Drij Swarte Mollen, Hinthamerstraat 190	24
24. Voormalige Oude Sint Jacobskerk, Groot Tuighuis, Bethaniëstraat 4	25
25. Sociëteit Amicitia – De Zwarte Arend, Peperstraat 15	26
26. Kringhuis, Parade 12	26
27. Tuin en paviljoen Huizinghe 'De Loet', Ingang Triniteitstraat	27
28. Woonhuis, Oude Dieze 5	27
29. De Moriaan, nu VVV, Markt 77	28
30. Van Lanschot Bankiers, Hooge Steenweg 23-25	28
31. IJzerfabriek Dufaj, Buitendijk 2 en De Heus, Tramkade 4	29
32. Sigarenfabriek Goulmy en Baar (later Willem II), Boschdijkstraat 100	29
33. Grasso, directiegebouw, Parallelweg 27	31
34. 1931 Congrescentrum Brabanthallen, voormalige veemarkthallen, Oude Engelseweg 1	34
35. De Gruyter Fabriek, gebouw B, Veemarktkade 8	34
36. Klooster Mariënborg, Sint Janssingel 92	35
37. Klooster Zusters van de Choorstraat, Ingang Papenhulst 5	35
38. Bethelkerk, Emmaplein 17	36
39. Lutherse/Waalse kerk, nu Zuiderzinkerkerk, Verwersstraat 49	37
40. Sint-Janscentrum, Papenhulst 4-6	38
41. Toren Sint-Jan, Ingang hoek Torenstraat-Parade	38
42. Sint-Jan, Torenstraat 16	39
43. Museum de Bouwloods, Torenstraat 16	39
44. Sint-Catharinakerk, Kruisbroedershof 4	40
45. Grote kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk), Kerkstraat 20	41
46. Bisschopshuis, Parade 10-11	41
47. Plebanie Sint-Jan, Choorstraat 1	42
48. Watertoren, Hinthamereinde 73	42

1931 Congresscentrum Brabanthallen, voormalige veemarkthallen ³⁴

Oude Engelseweg 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Elk half uur rondleidingen.

Het markante veemarktcomplex is nu in gebruik als congressentrum. Het werd gebouwd in 1931 naar ontwerp van de Bossche gemeentearchitect P.H. van Kessel en was destijds de grootste veemarkt van Nederland. De eerst gebouwde hallen, gelegen achter de voorbouw, zijn onderverdeeld in drie overspanningen van 30 en 20 meter breedte. De kap wordt gedragen door gelamineerd houten knieboogspanten met stalen trekstangen. De veemarkt had een goede logistiek, maar ook de hygiëne stond op een hoog peil vanwege een onder de vloer aangelegd rioleringsstelsel voor de afvoer van fecaliën. In de voorbouw, die qua architectuur een voorbeeld is van het toenmalige expressionisme, bevindt zich de hoofdpoot naar de hallen in een toren met naaldspits. Rechts hiervan is een aanbouw waarin kantoorfuncties waren ondergebracht. Links van de toren is de ruime eetzaal en het café, voorzien van oorspronkelijke glas-in-loodvensters.

De Gruyter Fabriek, gebouw B ³⁵

Veemarktkade 8

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen. Startpunt vanuit Brasserie de Gruyterfabriek.

Dit complex vormt een herinnering aan het bekende Bossche levensmiddelenbedrijf De Gruyter. Sinds 1934 vond een groot deel van de productie plaats in deze fabriek. Het complex bestaat uit een vijftal bouwdelen uit de periode 1934-1964, grotendeels naar ontwerp van 'huisarchitect' T.P. Wilschut. Twee productiehallen onder platte betondaken en een machinehal met zadeldak op stalen vakwerkspanten dateren uit 1934-1936. De hallen zijn verder uitgevoerd als betonskelet met bakstenen gevels. Uit de naoorlogse periode dateren de productiehal (1949-1950), het magazijngebouw (1953, uitgebreid in 1964) en de kantoor- directievlugel (1955). Momenteel is het complex met respect voor de oorspronkelijke architectuur aangepast als vestigingsplaats voor nieuwe, innovatieve bedrijven.

Klooster Mariënborg ³⁶

Sint Janssingel 92

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Bezoek hal, kapel en Mariaplein, uitgang via stadstuin.

Het Mariënborgklooster is gelegen bij het vroegere, gelijknamige middeleeuwse klooster uit de 15^e eeuw. Hiervan is de in 1929 ingrijpend verbouwde kapel uit 1491 langs het straatje Walpoort (tussen Sint Janssingel en Uilenburg) bewaard gebleven. Het huidige klooster van de Zusters Franciscanessen van het Gezelschap Jezus, Maria en Josef (een congregatie die in 's-Hertogenbosch een belangrijke functie vervulde in het onderwijs) is gebouwd in 1897-1899 naar ontwerp van J. van Groenendael in een neogotische architectuur. De centrale toegangshal van het complex heeft fraaie netgewelven op granieten kolommen, voorzien van bladkapitelen. De op Open Monumentendag toegankelijke kloosterkappel is ingedeeld in zeven traveeën en heeft een koorsluiting met vijf vlakken van een achthoek. De kapel heeft een driebeukige vorm en bezit uitwendig lichtbogen, op het zadeldak staat een hoge dakruiter met spits. Inwendig heeft de kapel een driedelige opbouw: kolommen met scheibogen, daarboven een galerij en een lichtbeuk met spitsboogvensters. De kerkruimte heeft een afdekking van bepleisterde bakstenen kruisgewelven. De beschildering van de kapel, de glas-in-loodramen en het altaar dateren van na de Tweede Wereldoorlog.

+/- Rolstoelvriendelijk

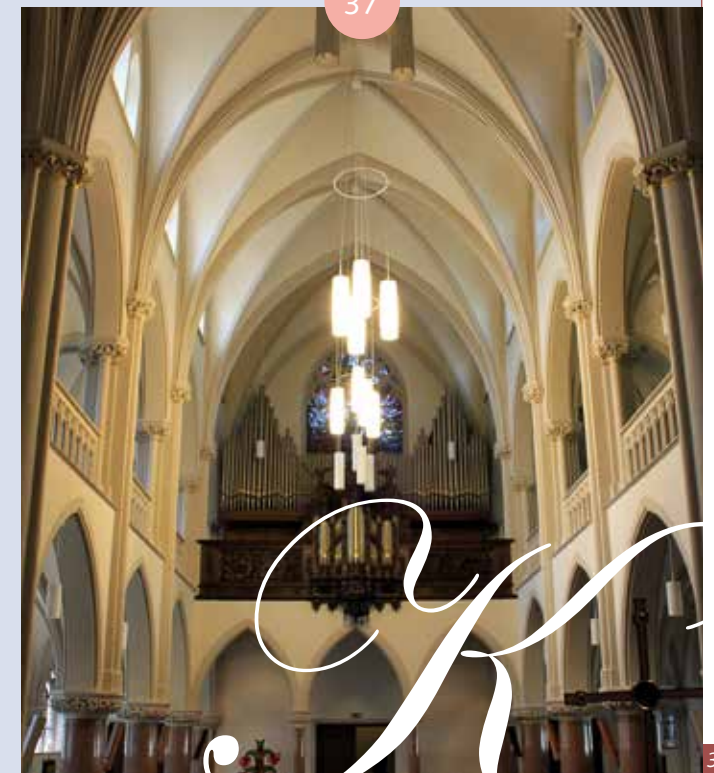
Klooster Zusters van de Choorstraat ³⁷

Ingang Papenhulst 5

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Diverse orgelconcerten.

Het klooster van de Zusters van de Choorstraat (de Congregatie Dochters van Maria en Joseph) werd gebouwd aan de Choorstraat in de jaren 1843-1844. Dit sobere, in neoclassicistische stijl, gebouwencomplex is nog voor een deel bewaard gebleven in het huidige appartementencomplex dat zich uitstrekt langs de Choorstraat en Papenhulst over de voormalige kloostervleugels en schoolgebouwen. Het klooster heeft zich inmiddels verplaatst naar de nieuwbouw achter de Papenhulst. Vanuit hier kunnen bezoekers de monumentale kloosterkappel in het midden van het bouwblok achter de Parade bekijken. Deze dateert uit 1910-1911 en is gebouwd in een neogotische bouwstijl naar ontwerp van W.Th. van Aalst. Het is een bakstenen driebeukige, vier traveeën tellende kruisbasiliek. De koorsluiting heeft vijf vlakken van een achthoek. Op het dak bevindt zich een dakruiter met spits, tegen de gevels zijn steunberen geplaatst en twee traptorentjes met spits. In de zijbeuken zijn galerijen. De kerkruimte wordt beëindigd door zesdelige kruisribgewelven, in het koor en kruising door stergewelven. De marmeren zuilen zijn voorzien van koolbladkapitelen. Het neobarok orgelfront is vervaardigd door fr. P.J. van der Mark. In 1962 is het interieur van de kapel vernieuwd, waarbij de glas-in-loodvensters zijn gewijzigd en het geheel opnieuw is beschilderd.

Rolstoelvriendelijk

Lutherse/Waalse kerk, nu Zuiderzinkerkerk ³⁹ Verwersstraat 49

- Open zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur.
- Om 13.00, 14.00 en 15.00 uur lezing van Gerard van Gulp over 'Reformatie in 's-Hertogenbosch'. In juni van dit jaar verscheen het boek 'Reformatie in Brabant' van historicus Gerard van Gulp. Dit boek over protestanten en katholieken in de Meierij van 's-Hertogenbosch in de jaren 1523-1634 werd enthousiast ontvangen. Speciaal voor Open Monumentendag geeft de auteur zijn visie op de vroege reformatie in de stad 's-Hertogenbosch in de passende locatie van de Lutherse kerk.

De voormalige Evangelisch Lutherse kerk, oorspronkelijk in gebruik als Waalse kerk, dateert uit 1847 en is gebouwd op de plaats van een bestaand woonhuis 'in de rij'. Het ontwerp wordt toegeschreven aan A. van Veghel. Het gebouw is een voorbeeld van vroege neogotiek. Het éénbeukige zaalkerkje heeft een bepleisterde voorgevel met steunberen, spitsboogvensters met ijzeren venstertraceringen en boven de vensters wimbergen, oftewel driehoekige afdekkingen. Oorspronkelijk heeft het gebouw aan de voorzijde twee hoge ranke torentjes op de hoeken gehad, maar deze kwetsbare elementen zijn al spoedig vervangen door een balustrade met pinakels. Ook deze werd een aantal decennia geleden verwijderd wegens bouwvalligheid, maar is herbouwd in 1996. Sindsdien vormt de gevel weer een gaaf geheel. Inwendig heeft het gebouw graatgewelven in stuc. Het 19^e-eeuwse neogotische meubilair is fraai vormgegeven door Oirschotse meubelmakers. De 16^e-eeuwse monumentale preekstoel is ouder dan de kerk en is oorspronkelijk afkomstig uit de eerste Sint Pieterskerk. Die was gelegen nabij de huidige Van Tuldstraat en moest het veld ruimen voor de aanleg van de Bossche citadel in de 17^e eeuw.

Beth-El - Huis van God

38

Bethelkerk ³⁸ Emmaplein 17

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Expositie van doopjurken.
- Live orgelmuziek gedurende de hele dag
- Verkoop van het boekje 'Kroniek van het kerkgebouw Bethel te 's-Hertogenbosch'.

In een doodlopend noordelijk zijstraatje van het Emmaplein bevindt zich het protestantse kerkgebouw Bethel. Dit straatje, toentertijd Grobbendonckstraat

geheten, liep oorspronkelijk door in noordelijke richting. Het werd afgesneden bij de herbouw van de omringende bebouwing na de vernielingen tijdens de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944. Huize Bethel is gebouwd in 1908 volgens de toentertijd gangbare eclectische architectuur. Er werd nog volop gebruik gemaakt van traditionele, klassieke elementen, zoals de zuilen in het toegangsportaal en de tuitgevelvorm. Maar we zien ook nieuwe details hun intrede doen, zoals art nouveau muurankers in de voorgevel.

Sint-Janscentrum 40

Papenhulst 4-6

- Open op zaterdag van 10.00 uur tot 17.00 uur.

Gebouwd als nieuwe Bossche vestiging van de fraters van Tilburg, met achtergelegen kapel (1928, architect J. Duijnsteet) is dit complex momenteel in gebruik als Groot-Seminarie Sint-Janscentrum. Het symmetrisch vormgegeven complex met T-vormige plattegrond is gebouwd in een architectuur die enerzijds gezien de neoromaans elementen traditioneel van karakter is, maar tegelijk ook invloeden vertoont van het expressionisme. De voorbouw, evenwijdig aan de straat gelegen omvat het kloostergedeelte. Deze heeft schilddaken, risalerende (vooruitspringende) zijvleugels en een centrale ingangspartij, waarboven een dakruiter is geplaatst. De bakstenen gevels omhullen een betonnen casco met granieten plint, trappen, bordes en een tufstenen ingangsportaal. De dwars op de voorbouw gesitueerde achtervleugel bevat de kloosterkapel op de verdieping, op de begane grond de refter en recreatiezaal. Deze heeft een zadeldak, dwarskap en lantaarn op de viering. De kapel telt drie traveeën en heeft een driezijdig gesloten koor. De ruimte wordt afgesloten door een gestuct tongewelf met rondboogribben. Tussen kapel en kloostervleugel bevindt zich een fraaie hal met een glas-in-lood tongewelf.

Toren Sint-Jan 41

Ingang hoek Torenstraat-Parade

- Open op zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur.
- *Ieder half of heel uur torenbeklimming met maximaal 15 personen per groep. Het is een hele klim! Kaarten zijn verkrijgbaar bij het Kringhuis, Parade 12.*
- *Stadsbeiaardier Joost van Balkom speelt.*

De toren van de Sint-Janskathedraal is sinds de Franse tijd (omstreeks 1800) eigendom van de gemeente. Hoewel vaak ten onrechte wordt gedacht dat de toren door zijn afwijkende materiaalgebruik (baksteen) nieuwer is dan het kerkgebouw, zijn de onderste delen in aanleg ouder en vormen een restant van het eerste romaans kerkgebouw van omstreeks 1250. De toren is opgebouwd uit grote bakstenen, zogenaamde 'kloostermoppen'. De bovenste bakstenen geleding (met klokkenstoel) en spits met uurwerk zijn toegevoegd vanaf het begin van de 16^e en 17^e eeuw. Hier zijn een kleiner formaat bakstenen gebruikt dan in het onderste deel van de toren. Aan de buitenzijde is de toren aan de onderkant bekleed met Udelfanger zandsteen (restauratie eind 19^e eeuw, daarvoor tufsteen). De bakstenen buitenschil van de toren is, nadat deze in de 19^e eeuw al eerder was vernieuwd in een harde machinale steen, tijdens de restauratie in het begin van de jaren '80 opnieuw gereconstrueerd met behulp van handvorm bakstenen met dezelfde afmetingen als het oorspronkelijke werk. De wijzerplaten en torenlantaarns zijn bij deze restauratie bovendien gereconstrueerd naar hun oorspronkelijke vorm.

😊 Leuk voor kinderen

Sint-Jan 42

Torenstraat 16

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- *Om 16.00 uur orgelconcert door de Stichting Orgelkring Hendrik Niehoff. Organist Stephan van de Wijger: Sonate 4 A. Guilman, deel 1 allegro, deel 2 andante, deel 4 finale Siciliano kv 488 W.A. Mozart Salamanca van G. Bovet*

Het meest bekende religieuze monument van de stad is gebouwd tussen de 14^e en de vroege 16^e eeuw. Het onderste deel van een oudere bakstenen kerktoeren bleef daarbij behouden en werd opgenomen in het nieuwe gebouw. De imposante kruisbasiliek vormt een hoogtepunt van de gotiek in het hertogdom Brabant en wordt gekenmerkt door een grote rijkdom in detaillering en beeldhouwwerk. Het gebouw heeft een basilicale opzet met dubbele zijbeuken en kooromgang met straalkapellen. Koor en schip zijn geschraagd door dubbele luchtbogen. Tot de rijke beeldhouwde onderdelen van het exterieur behoren onder meer de reliëfs in de wimbergen. Dit zijn driehoekige gevelbeëindigingen boven de vensters. De middentoren op de Viering (kruising tussen schip en dwarsschip) was oorspronkelijk in de 16^e eeuw voorzien van een hoge houten opbouw met spits. Deze markante middentoren was veel hoger dan de bakstenen toren aan westzijde van de kerk. Na blikseminslag in 1584 stortte de middentoren in en werd vervangen door de huidige koepel. In de 17^e en 18^e eeuw kwam een periode van verval. Sinds het midden van de 19^e eeuw (tot recent) volgen een aantal ingrijpende restauraties van dit rijkste vormgegeven gotische bouwwerk van Nederland.

♿ Rolstoelvriendelijk

Museum de Bouwloods 43

Torenstraat 16

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- *Om 11.00 en 15.00 uur lezing 'Orgel van de Sint-Jan' door Frans Sluyter in de museumzaal.*
- *Continue diashow 'Macht & Pracht van de Sint-Janskathedraal.*
- *Continue rondleidingen.*
- *Kleurplaten en speurtocht voor kinderen.*

Het Sint-Jansmuseum de Bouwloods, gelegen links naast de Sint-Jan, bevat een unieke collectie oorspronkelijke beelden en bouwfragmenten, afkomstig van de kathedraal. Deze zijn bij eerdere restauraties vervangen door kopieën alsmede gipsmodellen voor nieuw te maken beeldhouwwerk.

😊 Leuk voor kinderen

Sint-Catharinakerk 44

Kruisbroedershof 4

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 14.00- 14.30 uur orgelconcert door organist Willem Hörmann.
- Informatie over de kerk door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

De Sint-Catharina- of Kruiskerk, de kapel van het voormalige Kruisbroedersklooster, is gebouwd tussen 1533-1542. Hiervan resteert de gotische koorpartij boven de Binnendieze. In 1569 werd de kapel tevens parochiekerk. In 1601 vergrootte men de kerk daarom met een schip en zijbeuk. Na 1629 kwam de kerk ten dienste van de Gereformeerde Gemeente. Het klooster werd militaire gevangenis. Na 1794 werd de kerk gebruikt als paardenstal en broodbakkerij, maar in 1809 kreeg het weer de functie van kerk voor het garnizoen. In 1810 werd de kerk op last van keizer Napoleon teruggegeven aan de rooms-katholieke parochie. Naar plannen van architect Jos de Kroon werd de kerk vergroot met twee kruisarmen. In 1916-1917 werd het opnieuw door de architect Jan Stuyt aanmerkelijk verbouwd tot een neobyzantijnse centraalbouw, inwendig afgedekt met een opmerkelijke koepel van gewapend beton, beschilderd door Jan Oosterman met het thema van de Bergrede. In de kerk zijn diverse belangrijke schilderijen bezienswaardig, waaronder die in de 19^e eeuw zijn verworven van de abdij van Averbode (B). De kerk en het voormalige pastorie- en sacristiegebouw is uitwendig gerestaureerd in 1996-1997. De fraaie renaissance krulgevel uit 1619 werd door bouwhistorisch onderzoek teruggevonden onder de pleisterlagen.

Grote kerk (voormalig Nederlands Hervormde Kerk) 45

Kerkstraat 20

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Orgelconcerten en zang:
  - 11.00 - 11.30 uur: organist de heer J. van den Dool
  - 11.45 - 12.15 uur: organist de heer W. Havinga
  - 12.30 - 13.00 uur: organist de heer W. Visser
  - 13.15 - 13.45 uur: organist de heer G. van Spankeren,
  - 14.00 - 14.45 uur: mevrouw M. Mudde, 'Middeleeuwse zang'
  - 15.00 - 15.30 uur: organist de heer L. Zijlema
  - 15.45 - 16.30 uur: organist de heer G.J. Smit
- 17.00 uur: Slotconcert door de organist van deze kerk de heer J. de Goei

Deze kerk is gebouwd op een terrein tussen de Hintamerstraat, Sint Annaplaats en Kerkstraat waar zich tussen 1523 en 1819 de gotische Sint-Annakapel bevond. De Annakapel werd gesloopt in 1819, samen met twintig omringende huizen, om plaats te maken voor de huidige Nederlands Hervormde Kerk. De kerk is in 1820-1821 gebouwd in neoclassicistische stijl. De plattegrond is kruisvormig, de gevels van de kruisarmen hebben grote half-cirkelvormige vensters die het interieur een heldere lichtinval geven. De kerk biedt een indrukwekkende ruimtewerking. De preekstoel, orgelzolder en tribune dateren uit 1821, het orgel uit 1831. Sinds de recente fusie van de Protestantse geloofsgemeenschappen wordt de Grote kerk gezamenlijk door hen gebruikt.

 Rolstoelvriendelijk

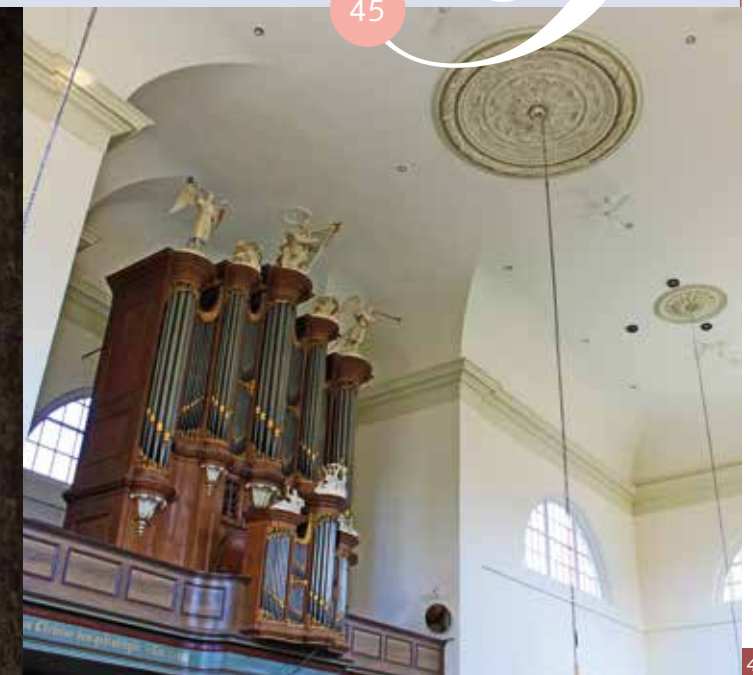
Bisschopshuis 46

Parade 10-11

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

De panden Parade 10 en 11 zijn als particuliere woonhuizen gebouwd in respectievelijk 1769 en 1776 in een late barok- ofwel Lodewijk XV (rococo) stijl. In 1827 kocht de staat de panden als huisvesting voor de bisschop. Door protestants verzet en de afscheiding van België in 1830 kwam hier aanvankelijk niets van terecht. Het gebouw werd in gebruik genomen als kazerne en militair hospitaal. Pas in 1864 werd een deel van het complex bewoond door een bisschop. In het linkerdeel is naderhand het secretariaat gevestigd van het bisdom, het gedeelte dat op Open Monumentendag is opgesteld.

Het paleis heeft twee rijk versierde ingangspartijen en een kroonlijst met fraaie consoles. De hardstenen plint is versierd met cartouchepatronen. Oorspronkelijk hadden de vensters in de gevels een kleinere ruitverdeling. Die zijn voor het midden van de 19^e eeuw vervangen door de empirevensters met halfronde bovenramen. Inwendig is het fraaie rococo trappenhuis bezienswaardig en de grote salon van het secretariaatsgebouw, voorzien van stucplafonds, houten schoorsteenboezems en paneeldeuren. In de salon hangen diverse geschilderde portretten van bisschoppen.

Lekker fietsen langs monumenten

's-Hertogenbosch is een echte monumentenstad. Maar niet alleen de binnenstad heeft monumentale parels, het gebied rondom de stad net zo goed. Vught, Sint Michielgestel en 's-Hertogenbosch vertellen samen de verhalen van de afgelopen eeuwen. En hoe beter dan op de fiets kunt u de geschiedenis herbeleven.

Op de fiets ziet u meer van uw omgeving, bent u snel bij het volgende monument en... fietsen is gezond en bovenal leuk. Die boodschap verkondigt de gemeente 's-Hertogenbosch met het project 'Lekker fietsen'. Voor meer informatie: www.s-hertogenbosch.nl/fietsen.

Fietsen op zondag

Tijdens de zondag van het Open Monumentenweekend – 15 september 2013 – bent u van harte welkom om lekker te fietsen langs industrieel erfgoed en de dorpskernen rondom de stad. Het thema dit jaar 'macht en pracht' komt op meerdere plaatsen in het buitengebied tot uiting. Om u op weg te helpen, staan verderop in dit magazine boeiende tochten die u langs onze monumentale geschiedenis voeren.

Lekker en veilig fietsen

Maar u kunt uiteraard het hele jaar door lekker fietsen. Op veel plekken in 's-Hertogenbosch fietst u al op rood asfalt. De gemeente wil namelijk dat fietsers snel en comfortabel kunnen fietsen en neemt veel maatregelen om dat mogelijk te maken. Zo wordt ook gewerkt aan een goede afstelling van verkeerslichten en aan oplossingen voor gevaarlijke verkeerssituaties.

Voor meer informatie:
www.s-hertogenbosch.nl/fietsen.

Gratis stallen

Om fietsen aantrekkelijk te maken zijn ook alle bewaakte fietsstallingen in de binnenstad (Wolvenhoek, Burgemeester Loeffplein en de Kerkstraat) helemaal gratis. Nog een extra reden om de auto te laten staan. Tevens is bij het centraal station een nieuwe grote, en ook gratis, fietsenstalling gemaakt.

Fietsstad

Al die initiatieven hebben ertoe geleid dat 's-Hertogenbosch in 2011 door de fietsersbond is uitverkozen tot dé Nederlandse Fietsstad van 2011. Een onafhankelijke jury heeft deze titel toegekend aan de meest fietsvriendelijke gemeente van Nederland. Een titel die de gemeente tien jaar lang mag voeren, en bij de volgende verkiezing in 2014 niet hoeft over te dragen. De gemeente 's-Hertogenbosch is trots op deze titel en wil graag het fietsen in en om 's-Hertogenbosch nog 'lekkerder' maken.

**FIETSSTAD
VAN HET JAAR**

**lekker
fietsen**

47

Plebanie Sint-Jan 47 Choorstraat 1

- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Toelichting ter plaatse.

De pastorale zorg voor de aan een kathedraal verbonden parochie ligt in handen van de plebaan. Nadat het bisdom 's-Hertogenbosch in de 19^e eeuw weer was hersteld, werd in 1854 een nieuwe pastorie oftewel plebanie gebouwd op de hoek van de Parade en de Choorstraat. Daar stonden in voorgaande eeuwen de gebouwen van de bouwloids. De plebanie werd ontworpen door architect Bolsius, die in die tijd ook verantwoordelijk was voor het toezicht op het onderhoud aan de Sint-Jan. Het pand is een goed voorbeeld van architectuur in die periode, waar de neogotiek een belangrijke plaats innam. In dit geval werden elementen (met name de vensters) gebruikt uit de Engelse late gotiek, ook wel aangeduid als Tudor-stijl. Het pand heeft een sober, maar voornamelijk uiterlijk gekregen. Een bijzonder detail voor 's-Hertogenbosch is hier de toepassing van de fraai gevormde 19^e-eeuwse Oegstgeester dakpannen op de dakschilden van het pand. Het is niet bekend of andere Bossche panden ooit ook van deze dakbedekking voorzien zijn geweest.

Watertoren 48 Hinthamereinde 73

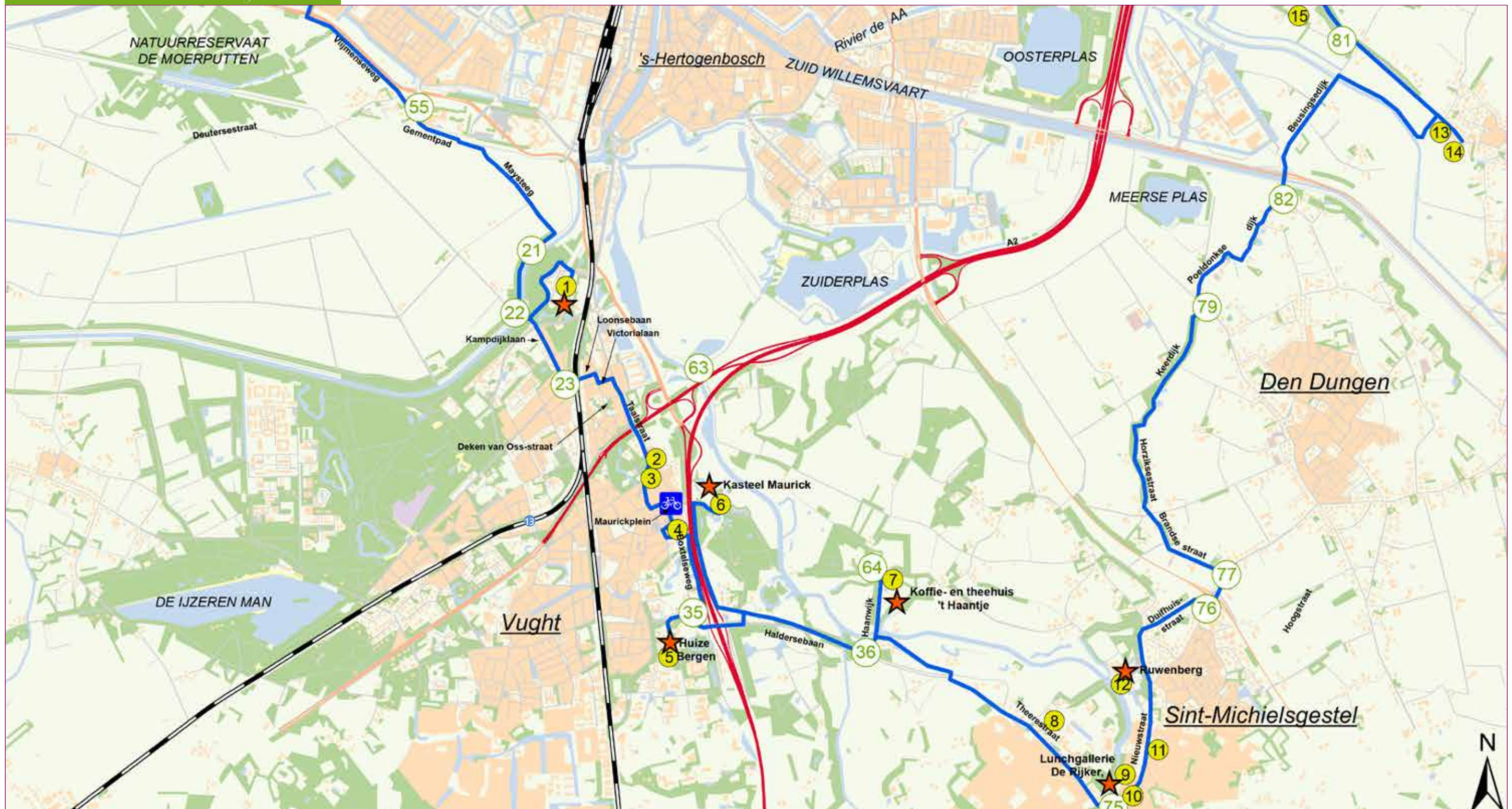
- Open op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Omdat in de 19^e eeuw de kwaliteit van het drinkwater uiterst slecht was, werd in 1885 de watertoren gebouwd als onderdeel van een waterleidingnetwerk. Het water was afkomstig uit het grondwater nabij Nuland. Het kloeke gebouw met kantelen, ontworpen door J. Kalf, lijkt eerder een verdedigingstoren. Oorspronkelijk telde de watertoren twee tussenverdiepingen waarvan er één, de inspectievloer, zich onder de rechthoekige, in geklonken plaatstaal vervaardigde vlakbodemreservoirs bevindt. In de loop der tijd zijn er diverse extra vloeren ingebouwd. De watertoren heeft als zodanig gefunctioneerd tot 1974. Momenteel wordt de watertoren gerestaureerd en verbouwd om dienst te doen als huisvesting voor bedrijven. Onlangs zijn de markante natuurstenen en smeedijzeren hoekornamenten op de toren gereconstrueerd, waardoor het monumentale gebouw weer van verre het stadsgezicht siert.

48

Fietsroute monumentenzondag deel 1

VUGHT

- 1 Isabellakazerne, Reutsedijk 4 48
- 2 Vughts Museum, Taalstraat 88a 49
- 3 Lambertustoren Vught, Helvoirtseweg 5-7 49
- 4 Raadhuis Vught 'Leeuwenstein', Leeuwensteinplein 5 50
- 5 Landgoed Huize Bergen, Glorieuxlaan 1 50
- 6 Kasteel Maurick, Maurick 3 51
- 7 Koffie- en theehuis 't Haantje, Landgoed Haanwijk 3 51

SINT-MICHIELSGESTEL

- 8 Oudheidkundig Museum, voormalige Jongenskapel 52
- Instituut voor Doven, Theerestraat 42
- 9 Lunchgalerie De Rijker, Torenstraat 4 52
- 10 Toren, Petrus Dondersplein 13 52
- 11 Parochie Heilige Michaelkerk, Nieuwstraat 34 53
- 12 Huize de Grote Ruwenberg, thans Conferentiehôtel 53

BERLICUM

- 13 Samen op Weg-kerk, Raadhuisplein 4 54
- 14 Voormalig Raadhuis 'de Plaets', Raadhuisplein 8 54
- 15 Pachtboerderij de Wamberg, Wamberg 5 55

Fietsroute monumentenzondag deel 2

ROSMALEN

- 16 Landhuis / voormalig klooster Mariënwater en de Maria Kapel van de Zusters van Barmhartigheid uit Ronse (België) (Coudewater), Berlicumseweg 8 56
- 17 De Boerderij, Peter de Gorterstraat 7 56
- 18 De Standerdmolen, Molenstraat 57
- 19 Villa Fleurie, De Driesprong 11 57
- 20 Sint-Lambertuskerk, Markt 1 57

ORTHEN

- 21 Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal, Herven 1 58
- 22 Fort Orthen, Ketsheuvel 50-56 59
- 23 San Salvador, Schaarhuisstraat 14 59

BOKHOVEN

- 24 Parochiekerk Sint-Antonius Abt, Gravin Helenastraat 1 60
- 25 La Licorne, Driekoningenplein 6 60

ENGELN

- 26 Engelenburcht, Heuvel 18 61
- 27 Nederlands Hervormde Kerk, De Kerkhof 2 61
- 28 Rooms-katholieke Kerk Heilige Lambertus, Graaf van Solmsweg 73 62

OFFICIËLE OPENING
OPEN MONUMENTENDAG!

VUGHT

Isabellakazerne 1

Reutsedijk 4

- Open op zondag van **10.30** tot 16.00 uur.
- Om 10.30 uur opening door Peter Pennings, wethouder van de gemeente Vught.
- Afschieten kanon Bossche Schutterij.
- Om 11.00 uur muzikale mars door muziekkorps Ouwe Stomp naar Wielrijdersmonument voor de Erewacht Wielrijders.
- Om 13.00 uur presentatie boek over de Vughtse Hei van Rob de Vrind, gevolgd door een lezing in Achter het Stroopsoldaatje.
- Om 14.00 uur optreden muziekkorps in de Muziekkiosk bij Wielrijdersmonument.
- Tentoonstelling en historische film over het beroemde Regiment Wielrijders op de zolder van het Hoofdgebouw en het daar aanwezige uurwerk van de klokkentoren van dichtbij te bekijken.
- In het poortgebouw is een kleine overzichtsexpositie van de geschiedenis van Fort Isabella.
- Bezoeken kampement van de Bossche Schutterij.
- Twee excursies van 1 uur onder begeleiding van Rob de Vrind om 14.30 en om 16.00 uur vanaf de parkeerplaats voor Brasserie Brac aan de Loonse Baan 155.
- Infostand Groene Vesting

Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) bood 's-Hertogenbosch een adempauze in de Tachtigjarige Oorlog. Hiervan maakte de stad gebruik door de vestingwerken van en rondom de stad te verbeteren. Fort Isabella, een vooruitgeschoven verdedigingswerk, kwam twee jaar na het verstrijken van het bestand gereed. Het is een regelmatig, vijfhoekige schans met aarden wallen en bastions, met als doel de zuidelijke toegang tot de stad te controleren. De contouren van de wallen zijn nog in het landschap herkenbaar. Van de bebouwing op het fort is alleen het in aanleg 17^e-eeuwse poortgebouw bewaard gebleven. De doorgang heeft dubbele klassieke pilasters, een gebogen fronton met daarin een leeuw als reliëf. In 1703 werd een verdieping op de poort gebouwd als corps de garde, oftewel het wachthuis. De overige bebouwing op het terrein kwam met name tot stand in 1915-1917 toen hier een kazerne werd gevestigd. In de naoorlogse periode werd op het kazerneterrein een aantal bijgebouwen toegevoegd.

😊 Leuk voor kinderen

Vughts Museum 2

Taalstraat 88a

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Uitgifte kaartjes Sint-Lambertustoren. Let op: beperkte toegankelijkheid: op=op.
- Tentoonstelling Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Vught 1794-1814.

Het Vughts Museum, gevestigd in een voormalige 19^e-eeuwse malderij, bezit een collectie die vele aspecten van de Vughtse geschiedenis bevat. Een bijzondere tentoonstelling is Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Deze tentoonstelling gaat over de twintig jaar voorafgaand aan de totstandkoming van het Koninkrijk der Nederlanden. Nederland herdenkt dit jaar tweehonderd jaar koninkrijk. Toch zijn die jaren vóór het koninkrijk van groot belang. Het zijn de jaren van de Franse Revolutie, het ontstaan van de Verenigde Staten van Amerika en voor Nederland: het verlaten van de federale structuur van de Zeven Provinciën en de totstandkoming van de nog steeds bestaande eenheidsstaat. Het is ook een periode van veel onderlinge verdeeldheid en buitenlandse inmenging: de strijd tussen orangisten (de oude regentenklasse en de stadhouder) en patriotten (die meer invloed wilden voor de burgerij). De totstandkoming van de Bataafse Republiek en 'vrijheid, gelijkheid, broederschap'. En een tijd met steeds meer Franse invloed, zeker toen Napoleon in Frankrijk aan de macht kwam en Nederland bij het keizerrijk inlijfde. Vughtenaren speelden in deze tijd een belangrijke rol. Isaïc Gogel voerde een uniform belastingstelsel in en stichtte de voorloper van het Rijksmuseum. Johan Balthazar van Wiedenkiller werd de eerste commandant van de Bataafse Gens d'Armes, de latere Koninklijke Marechaussee. Drost Arnoldus Moolengraaff vertegenwoordigde de regio op de Eerste Nationale Vergadering. En Johan van Heurn moest zich in 1794 op zijn buitenverblijf Leeuwenstein 's-Hertogenbosch overgeven aan de Franse generaal Pichegru. Hij nam in 1814 de stad weer terug uit handen van de Fransen. Ook 'gewone' Vughtenaren speelden een belangrijke rol, bijvoorbeeld door het geallieerde leger in 1814 's-Hertogenbosch binnen te smokkelen. Het bezorgde hen de erenaam 'Vughtse kozakken'.

♿ Rolstoelvriendelijk

3

De Lambertustoren Vught 3

Helvoirtseweg 5-7

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30 uur voor maximaal 20 personen. Kaartjes verkrijgbaar bij Vughts Museum. Let op: het is een steile klim.

De Sint-Lambertusparochie is de oudste van de twee parochies die Vught vanaf de middeleeuwen had. De huidige kerk is omstreeks 1520 gebouwd en was lange tijd in het bezit van de Duitse Orde die aan de overzijde van de Helvoirtseweg, op Sionsburg, een commanderie had. Tijdens een belegering van 's-Hertogenbosch door prins Maurits in 1603 werd het middenschip van de kerk door brand verwoest. Daardoor kwamen toren en kerk los van elkaar te staan. De toren bood tijdens belegeringen van 's-Hertogenbosch een prima uitkijkpost. Zo werd hij bijvoorbeeld gebruikt tijdens het beleg van 1629 door Frederik Hendrik en in de Franse tijd (1795 en 1814). Tijdens de Tweede Wereldoorlog fungeerde de toren als uitkijkpost voor de Luchtbeschermingsdienst. Vanaf de toren heeft men een boeiend uitzicht op 's-Hertogenbosch.

Lekker
fietsen

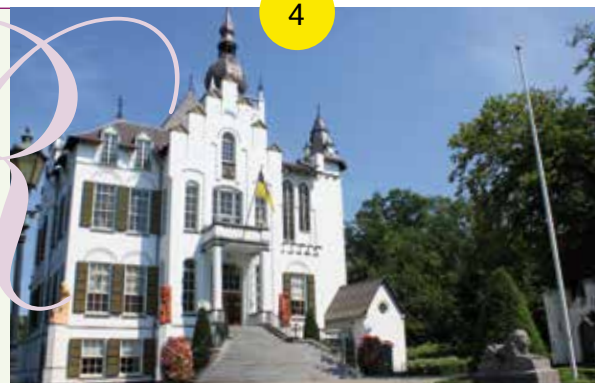

Raadhuis Vught 'Leeuwenstein' 4

Leeuwensteinplein 5

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Een rondleiding om 12.30 uur door burgemeester Roderick van de Mortel.

Een van de opvallendste gebouwen in de gemeente Vught is het raadhuis. Voordat dit gebouw daadwerkelijk als raadhuis gebruikt werd, was het bekend als landhuis Leeuwenstein. In 1753 was het een buitenverblijf voor de beroemde jurist mr. Johan Hendrik van Heurn. Helaas raakte het gebouw in verval, waardoor het afgebroken moest worden, maar de naam Leeuwenstein bleef bestaan. In 1901 liet de bankier Herman van Rijckevorsel de huidige Villa Leeuwenstein bouwen in een neogotische architectuur met

statige trapgevels, kantelen en torens. Bij de verbouwing tot raadhuis in 1937 werd de buitenzijde witgeschilderd. Het raadhuis is momenteel in gebruik voor bijeenkomsten van de gemeenteraad en voor representatieve gelegenheden.

Landgoed Huize Bergen 5

Glorieuxlaan 1

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Rondleidingen door het hoofdgebouw, het Koetshuis en de Bloembinderij.
- Pleisterplaats.

In 1916 werd de villa van Landgoed Huize Bergen in opdracht van de familie Fentener van Vlissingen-Roosenburg gebouwd naar ontwerp van architect J.H. Hanrath. Het kwam op de plaats van het oudere 19^e-eeuwse woonhuis van de familie. Ook het zestien hectare grote park rondom de villa met vijver, vogeleiland en vele bomen werd aangelegd in de 19^e eeuw. Op het landgoed bevonden zich vroeger nog een

Poortgebouw, het huidige Koetshuis, een dienstwoning van de tuinman en de Bloembinderij. Naast dit gebouw waren prachtige kassen te vinden met daarin kwekerijen. Tijdens de bevrijding in 1944 zijn deze verloren gegaan.

De voormalige bewoners, de heer en mevrouw Willem en Charlotte van Beuningen-Fentener van Vlissingen, waren zeer maatschappelijk betrokken. Zo lieten zij onder meer in de jaren 30 arbeiderswoningen bouwen en organiseerde mevrouw van Beuningen tijdens de oorlog de verstrekking van voedselpakketten voor Kamp Vught. Tegenwoordig is Landgoed Huize Bergen als conferentiehôtel onderdeel van de Joannes Bosco Stichting.

 Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

Kasteel Maurick 6

Maurick 3

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- De Frederik Hendrikzaal en een deel van de kasteeltuin is toegankelijk
- Pleisterplaats.

Het huidige kasteel Maurick is in 1504-1509 herbouwd op de plaats van een ouder, waarschijnlijk 15^e-eeuws kasteel. Schout Jan Heyms was op dat moment eigenaar en bewoner. De bouwplannen zijn waarschijnlijk gemaakt door (bijna) naamgenoot Jan Heyns, bouwmeester op de Sint-Jan. Rechts naast het hoofdgebouw, voorzien van arkeltoentjes, bevindt zich de door twee slanke torens geflankeerde hoofdingang. In de 17^e eeuw werd het kasteel uitgebreid met een vleugel rechts van de ingangspartij. In 1891-1892 begeleidde Lambert Hezenmans, restauratiearchitect van de Sint-Jan, een ingrijpende restauratie. Al geruime tijd is in het kasteel een gerenommeerd restaurant gevestigd dat dienst doet als feest-, vergader- en congreslocatie.

 Rolstoelvriendelijk

lekker
fietsen

6

Koffie- en theehuis 't Haantje 7

Landgoed Haanwijk 3

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Pleisterplaats.

Het theehuis is speciaal voor Open Monumentendag geopend maar heeft geen bijzondere waarde als monument.

 +/- Rolstoelvriendelijk
 Leuk voor kinderen

8

SINT-MICHELSGESTEL

Oudheidkundig Museum, voormalige Jongenskapel Instituut voor Doven 8

Theerestraat 42

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Rondleidingen en diaprojectie.

Het Oudheidkundig Museum is sinds 1993 gevestigd in de Jongenskapel van het voormalige Instituut voor Doven, het huidige Koninklijke Kentalis. Het complex is ontworpen door architect J.H.H. van Groenendaal en in 1908-1910 gebouwd. Hij paste elementen van de late neogotiek, de neo-Hollandse renaissance en van art nouveau toe. In 's-Hertogenbosch was Van Groenendaal verantwoordelijk voor het ontwerp van het Mariënburghklooster aan de Sint-Janssingel. Het grote gebouw kostte ongeveer een half miljoen gulden, een enorm bedrag voor die tijd. De kapel is onder meer geornamenteerd met gebrandschilderd glas-in-lood van de firma F. Nicolas en zonen uit Roermond en heiligenbeelden van de firma Van Bokhoven-Jonkers te 's-Hertogenbosch.

Het complex is van groot belang vanwege de zeldzaamheid en het feit dat het goed bewaard is gebleven. Het is een mooi voorbeeld van de door religieuzen geleide grootschalige gestichten voor gezondheidszorg in het zuiden van Nederland rond 1900.

- Rolstoelvriendelijk
- Leuk voor kinderen

lekker **fietsen**

Lunchgalerie De Rijker 9

Torenstraat 4

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Uitgifte kaartjes toren Petrus Dondersplein.
- Pleisterplaats.

Het woonhuis is gebouwd in 1882 in een sobere ambachtelijk-traditionele bouwtrant. Het aan de noordzijde gelegen achterhuis is waarschijnlijk een overblijfsel van de bebouwing van voor 1882 toen het voorhuis vernieuwd werd. Het pand is gelegen aan de noordzijde van de Torenstraat in de onmiddellijke nabijheid van de toren van de voormalige kerk. Het interieur is opmerkelijk gaaf bewaard gebleven.

Toren 10

Petrus Dondersplein 13

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Beklimming mogelijk om 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30 uur met maximaal 15 personen.
- Om veiligheidsredenen is de minimum leeftijd 12 jaar.
- Kaartjes verkrijgbaar bij Lunchgalerie De Rijker.

De toren is een overblijfsel van de middeleeuwse kerk uit het midden van de 15^e eeuw. Hij is verwant aan die van Vught. De toren is opgetrokken uit baksteen met lagen van tufsteen, met steunberen en een uitgebouwde traptoren. Ook bevat hij drie geledingen met in elke geleding nissen. In de bovenste spitsboognissen zitten de galmgaten. Het mechanisch torenuurwerk uit 1937 van Jos van de Kerkhof, heeft een elektrische opwinding. De toren is gerestaureerd in 1937 en 2012.

9

10

Parochie Heilige Michaelkerk 11

Nieuwstraat 34

- Open op zondag van 13.00 tot 16.00 uur.

De Bossche architect H.W. Valk tekende in 1929 voor het ontwerp van deze kerk. Het bevat een mengeling van expressionistische, ambachtelijk-traditionele en op de gotiek geïnspireerde vormen. Het geheel doet denken aan de art-décostijl. Het is een driebeukige, bakstenen kerk zonder transept, met toren en lichttoren boven de viering. De daken zijn met leien gedekt. De kerk heeft een opvallende toren met een overhoekse vierkante spits tussen de topgevels. Deze toren wordt geflankeerd door twee ronde kapellen met kegeldaken. Aan de noordzijde bevindt zich de voormalige, rechthoekige sacristie. Het gehele gebouw heeft een onconventionele opbouw met een zeer goed zicht op het altaar. Door de samenwerking van zijbeuken en zuilengangen heeft het een fraaie ruimtewerking. Het kerkmeubilair bevat onder meer een monumentaal tweeklaviers Loret-orgel uit 1876, een doopvont uit circa 1800 met smeedijzeren voet uit de zestiende eeuw, een kruisgroep uit 1839 en een kruisweg van W. Geraedts (1927). Op de torenspits is in 1992, ter vervanging van de bij een storm weggewaaide haan, een door het Bossche koperslagersgilde vervaardigde, aanvloegende haan geplaatst.

- Rolstoelvriendelijk

Huize de Grote Ruwenberg, thans Conferentiehotel 12

Ruwenbergstraat 7

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Kleine expositie 'Macht en pracht te Sint-Michielsgestel' in Kasteeltje De Grote Ruwenberg, in de kamer links direct na de ingang. Het bevat foto's e.d. van de kastelen/landhuizen (Oud- en Nieuw Herlaar, Zegenwerp en Haanwijk) en de drie instituten (Instituut voor Doven, Beekvliet en de Ruwenberg).
- Pleisterplaats.

Het goed 'ten Ruwenberge' dateert van vóór 1340. Het kasteeltje zelf wordt voor het eerst genoemd in 1421. Van de oudste bebouwing is alleen nog de achtkante traptoren over uit de 15^e of 16^e eeuw. De toren heeft een ingesnoerde achtkante spits. De overige nog zichtbare resten van het kasteeltje dateren waarschijnlijk uit de 17^e eeuw. In 1852 werd hier een jongensinternaat gevestigd dat geleid werd door de Fraters van Tilburg. Door de groei van het internaat kwamen er veel nieuwe gebouwen rond de oude kern, maar die zijn gesloopt toen het internaat werd opgeheven.

11

12

BERLICUM

Samen op Weg-kerk 13 Raadhuisplein 4

- Open op zondag van **12.00 tot 16.00 uur**.

De Samen-op-Weg-kerk (voormalige Nederlands Hervormde kerk) is het oudste kerkgebouw van Berlicum, met een naastgelegen begraafplaats. Op de plaats waar de kerk nu staat, stond rond het jaar 750 al een katholieke houten zaalkerk. In de 13^e eeuw werd deze vervangen door een stenen gebouw en in 1240 kwam het patronaatsrecht in handen van de Norbertijner abdij van Berne. Deze was oorspronkelijk gevestigd in Bern aan de Maas en sinds de 19e eeuw in Heeswijk. In de loop van de 14e en 15e eeuw groeide het aan Sint Petrus gewijde kerkgebouw tot een pseudobasiliek (het schip en zijbeuken onder één dak). De toren kreeg in totaal drie geledingen. Ten tijde van de Beeldenstorm in 1566 werd aan kerk en interieur ernstige schade toegebracht. Na te zijn hersteld werd de Sint Petrus in 1613 opnieuw gewijd. Sinds 1648 is de kerk in gebruik genomen als protestants (Nederlands Hervormd) bedehuis. De kerk en toren werden grotendeels verwoest ten gevolge van de beschietingen in 1944. Zij werden in verkleinde vorm herbouwd in 1949, alleen het oorspronkelijke koor bleef behouden.

Voormalig Raadhuis 'de Plaets' 14 Raadhuisplein 8

- Open op zondag van **11.00 tot 16.00 uur**.
- Rondleiding door de eigenaar.

Het voormalige raadhuis 'de Plaets' dateert uit 1843. Het is een statig neoclassicistisch gebouw waarvan de bel-étage via een dubbele bordestrap te betreden is. De risalerende (iets vooruitspringende) middenpartij van de façade heeft geblokt metselwerk. De hoekpilasters hebben dat ook. De vensters hebben sierlijke bovenlichten met open halfronde en spitsbogige raamzwicken. Het pand werd na de hevige beschietingen in 1944 beschadigd en kort na de oorlog hersteld. Het raadhuis werd verkocht aan een particuliere eigenaar in 1983.

Landgoed de Wamberg 15

- Vrij toegankelijk, het landhuis is niet te bezichtigen.

Na de stichting van de stad 's-Hertogenbosch werd de omgeving al spoedig ontgonnen om te voldoen aan de vraag naar voedsel voor de inwoners. De ontginning in de omgeving van de Wamberg is omstreeks 1400 voltooid. De kern van het latere landgoed werd gevormd door de Wambergse hoeve, ook wel Groot Wamberg genoemd. Deze hoeve dateert uit de tweede helft van de 14^e eeuw en is gelegen naast de poort van het huidige landhuis. Dit landhuis is helaas niet te bezichtigen. Het dateert van ongeveer 1560 tot en met 1769 en het is ingrijpend vernieuwd in 1920. Het vormt de kern van het vrij toegankelijk landgoed De Wamberg, een landschappelijk park met bosvijver en bosweide.

Lekker
fietsen

Pachtboerderij van de Wamberg 15

Wamberg 5

- Open op zondag van **11.00 tot 16.00 uur**.

Deze pachtboerderij van de eigenaar van het landgoed de Wamberg dateert uit 1895 en is gebouwd als traditionele dwarsdeelboerderij. Dit is een boerderijtype dat in de 16^e eeuw ontstond vanuit het traditionele driebeukige 'hallehuistype' met deeldeuren in de kopse achtergevel, naar aparte (hoge) deel- en (lagere) staldeuren in de lange zijgevel. Oorspronkelijk was de stal/tasruimte verdeeld in drie beuken door middel van houten stijlen, zogenaamde standvinken, onder de moerbalken die overspannen de zijmuren. Deze standvinken zijn naderhand op één na vervangen door stalen kolommen. De vensters van de boerderij zijn voorzien van een kleine raamroede-indeling, die eerder een 18e-eeuwse oorsprong suggereren dan het jaar 1895.

16

ROSMALEN

Landhuis/voormalig klooster Mariënwater en de Maria Kapel van de Zusters van Barmhartigheid uit Ronse (België) 16

Berlicumseweg 8

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Tentoonstelling in de voormalige Abdij Mariënwater (huidig landhuis) over de geschiedenis van dit klooster van 1437 tot het gedwongen vertrek in 1713. Aanleiding is het gegeven dat op 14 september 2013 het precies 300 jaar geleden is dat de Birgittinessen zijn 'gevlucht' naar de Abdij Maria Refuge in Uden. Uitleg over deze geschiedenis door Dorry Derhaag-Doomernik, voorzitter werkgroep Heilige Birgitta Coudewater en bestuurslid Societas Birgitta Europa.
- Rondwandelingen om 13.00 en 15.00 uur over het Landgoed met de landgoedgids Leo Balmer inclusief de Maria Kapel, waar onder meer de relatie van de Heilige Birgitta met de Heilige Maria is verbeeld.

Het Landgoed Coudewater is sinds 1870 in gebruik als psychiatrische inrichting. Het landhuis, dat in de huidige vorm een 19^e-eeuwse architectuur vertoont, is gelegen in

een zeer fraai park in landschapsstijl. Het gebouw is in feite het restant van het middeleeuwse klooster Mariënwater dat hier omstreeks 1437 werd gesticht. Het was het dubbelklooster van birgittijnen en birgittinessen en dus zowel voor mannelijke als vrouwelijke religieuzen bestemd. Na de overgave van de stad 's-Hertogenbosch in 1629 aan de Republiek werden ook de buiten de stad gelegen kloosters onteigend. Ook het klooster Mariënwater werd verlaten. Hierna werd het middeleeuwse klooster verbouwd tot particulier landhuis.

Nadat de inrichting Coudewater op het landgoed was gevestigd, werd de verpleging van de patiënten in handen gelegd van religieuzen, behorend tot de Orde van de Zusters van Barmhartigheid van Ronse (België). Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd een nieuw klooster en een Maria Kapel op het terrein gebouwd naar ontwerp van de Haarlemse architect Jos Bekkers. De kapel en drie rond een binnenhof gegroepeerde kloostervleugels vormen een carré. Ze zijn gebouwd in een traditionalistische architectuur met kenmerken van het expressionisme. Opvallend is de zorgvuldige toepassing van de voor de jaren 30 kenmerkende baksteenarchitectuur, gemetseld in kettingverband (strek-strek-kop) met verdiept voegwerk.

Rolstoelvriendelijk

De Boerderij 17 Peter de Gorterstraat 7

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Pleisterplaats.

De voormalige Gestichtsboerderij is gebouwd omstreeks 1926 en dient momenteel als bedrijfskantine van Coudewater.

17

Standerdmolen 18

Molenstraat

- Open op zondag van 10.00 tot 17.00 uur.
- Om 14.00 uur officiële onthulling molenroeden door wethouder Huib van Olden.
- Om 14.15 uur optreden van twee koren en een dameskwartet: 'Cantabile' uit Trier, gemengd koor, onder leiding van Anja Kehrbbaum
'Duketown Ladies', dames Barbershopkoor uit 's-Hertogenbosch, onder leiding van Ton Husson en Evelien Clement
'Drie vrouwen en een dame', dameskwartet uit 's-Hertogenbosch, bestaande uit Monique Wilmer (tenor), Els van Zon (lead), Marion Rens (baritone) en Evelien Clement (bass).

De in 1722 gebouwde Standerdmolen is gebouwd op een lichte verhoging, heeft een houten molenromp en draait om een verticale spil. Het is oorspronkelijk een middeleeuws korenmolen. In de constructie van de molen zijn aanwijzingen gevonden dat de molen ooit op een andere plaats heeft gestaan. Het demonteren en elders opnieuw opbouwen van een molen als bouw pakket was niet vreemd in die tijd. De molen heeft altijd een grote historische en landschappelijke waarde gehad. Recent zijn een bijzonder stel wiekroeden van het type Fransen gerestaureerd. Zij worden vandaag onthuld.

Leuk voor kinderen

Villa Fleurie 19

De Driesprong 11

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Tentoonstelling Macht en Pracht in Rosmalen, met onder andere maquettes van het klooster en de kerk.
- Pleisterplaats fietsers.

Dit markant op de Driesprong gesitueerde pand uit 1890 met witgepleisterde gevels is gebouwd als woonhuis van de uit Utrecht afkomstige familie Bakker. Die gaf het pand de naam 'Villa Vreeburg', een verwijzing naar het voormalige kasteel en later plein in de binnenstad van Utrecht. In 1965 werd het pand eigendom van de gemeente Rosmalen en kreeg het de naam 'Villa de Driesprong'. Het werd verbouwd tot gemeentehuis. Vanaf 1977 diende het enige tijd als politiebureau en nu zetelt Grand-Café Brasserie Fleurie in het statige gebouw. De architectuur is nog traditioneel van karakter: klassieke lijstgevels, getoogde deuren en T-vensters met geprofileerde lijsten. De symmetrische voorgevel heeft een statig balkon op de verdieping met gebogen, smeedijzeren borstwering.

+/- Rolstoelvriendelijk

18

19

Rooms-katholieke Sint-Lambertuskerk 20 Markt 1

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.

De Sint-Lambertuskerk is hoogstwaarschijnlijk ontstaan als romaans kerkje en in de eerste helft van de 15^e eeuw uitgebreid met de huidige toren. Vervolgens is een nieuw koor aan de oostzijde van het gebouw toegevoegd. De romaanse kerk is omstreeks 1545 gesloopt toen het huidige schip en zijbeuken werden gebouwd. Na de hervorming werd de kerk als protestants bedehuis en als gemeentehuis gebruikt. In 1823 kwam de kerk weer terug in katholieke handen en werd hij inwendig gemoderniseerd in neoclassicistische stijl. De laatste grote verbouwing vond plaats in 1910-1911 toen architect Ludeweg de zijkapellen verdubbelde met een tweetal nieuwe zijkapellen en het koor vergrootte in oostelijke richting. Daarbij is het voor de leek niet zichtbaar dat het hier om nieuwbouw gaat.

21

ORTHEN

Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal 21

Herven 1

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Om 11.00, 13.00 en 15.00 uur rondleidingen door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch voor maximaal 15 personen per groep. Start nabij de kapel van de begraafplaats (a.u.b. rust respecteren).

Dit kerkhof werd aangelegd in 1858 op het terrein naast Fort Orthen. Het was de opvolger van het kerkhof rond de Sint-Jan en de protestantse begraafplaats achter de Sint Josephstraat binnen de stad. Van het ruim 11 hectare grote terrein werd 4/5e deel bestemd als rooms-katholiek kerkhof en 1/5e deel voor de protestantse burgers. De eerste overledene die op deze plaats werd begraven was Johannes van Groenendaal in 1858. Naar hem werd de begraafplaats vernoemd in 1978. In 2008 werd de naam begraafplaats Orthen weer in ere hersteld. Het belangrijkste bouwwerk op de dodenakker is de Bisschopskapel. Deze kapel is gebouwd in 1882 naar ontwerp van de restauratiearchitect van de Sint-Jan Lambert Hezenmans. Het bouwwerk deed dienst als grafkapel voor de bisschop van het hernieuwde bisdom 's-Hertogenbosch, Mgr. Zwijsen. Na hem werden

ook zijn opvolgers hier begraven tot en met Mgr. Bluysen († augustus 2013). Dat blijkt onder meer uit de herinneringssteen in de vloer van het voorportaal van de kapel.

Het gebouw is, zoals de meeste historische grafkapellen, gebouwd in een veelhoekige plattegrondvorm, in dit geval zeshoekig. Het is vormgegeven in neogotische architectuur. De inwendige kerkruimte wordt overdekt met een zsedelig ribgewelf. Aan de buitenzijde wordt het gebouw geschoord door zes steunberen. De gevels zijn opgetrokken in baksteen, plaatselijk aangevuld met zandstenen lijsten en plinten. Op het dak bevindt zich een zeshoekige dakruiter met spits. Aan voor- en achterzijde bevinden zich lagere aanbouwen, het toegangsportaal en de uitgebouwde altaaruimte met daaronder een van buitenzijde toegankelijke crypte. In deze ruimte onder het altaar zijn bisschoppen en prelaten van het bisdom 's-Hertogenbosch bijgezet in de nissen van de wanden. Deze zijn aan voorzijde afgesloten door een stenen plaat met inscriptie.

Op de begraafplaats zelf is een aantal als monument beschermde grafmonumenten uit de late 19^e en vroege 20^e eeuw bewaard gebleven, waaronder die van de families Van Beugen, Deckers, Dobbe, Halewijn, Hezenmans, Kalling-Phillipon en Lutkie-Scheffers.

 +/- Rolstoelvriendelijk

Fort Orthen 22

Ketsheuvel 50-56

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Foto-expositie over Orthen in de Schijvenloods.
- Optreden Orthense Harmonie om 11.00 en 11.45 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Pleisterplaats in de Schijvenloods.

Dit fort werd aanvankelijk Orthenschans genoemd en bestond nog niet ten tijde van het beleg van 1629. Wel was de dijk al aanwezig waar het huidige fort middenin ligt. Deze was onderdeel van de werkelijke linie van Frederik

Hendrik. Het fort werd tussen 1630 en 1637 aangelegd met een vierkante plattegrond, aarden wallen en bastions op de hoeken. Het werd omgeven door een natte gracht. In de 18^e eeuw is het regelmatig hersteld en uitgebreid met voorwerken en een tweede natte gracht. In 1852 werd Fort Orthen geheel herbouwd met een ronde stenen toren, een reduit, als kern. Deze werd omringd door een droge gracht. Fort Orthen vervulde echter nooit een rol van betekenis in de defensie van de stad. Kort na 1932 kocht de gemeente de omringende gronden en in 1966 het fort zelf. Momenteel huren kunstenaars hier atelierruimtes.

 Leuk voor kinderen

22

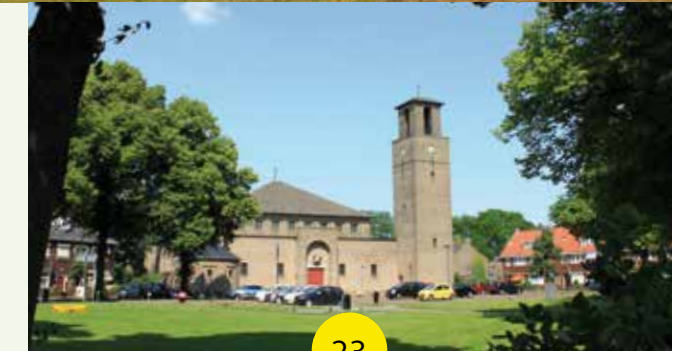

Rooms-katholieke kerk San Salvator 23

Schaarhuisstraat 14

- Open op zondag van 12.00 tot 16.00 uur
- Om 12.00, 13.30 en 15.00 uur de presentatie 'Goddelijke pracht. Het indrukwekkende erfgoed van een machtige katholieke kerk' door Joyz Frijters. Die gaat over de katholieke kerkenbouw in Nederland sinds 1853. Frijters is afgestudeerd op Erfgoed (VU) en architectuurgeschiedenis (UvA).
- Om 12.45 uur op het voterrein optreden van de Orthense Harmonie.

De parochie van de San Salvator in Orthen is de oudste parochie binnen de gemeentegrenzen. De Bossche Sint-Jan was zelfs tot 1413 een dependance van deze Orthense kerk. Het oorspronkelijke kerkgebouw werd verwoest in de Tachtigjarige Oorlog. Hij werd herbouwd totdat in 1673 de vernieuwde kerk werd gesloopt op last van de protestantse overheid. De katholieke bewoners van Orthen waren aangewezen op een schuurkerk tussen Orthen en Engelen. In 1887 werd een nieuwe kerk gebouwd, gewijd aan Sint-Lambertus. De huidige San Salvator kerk is in 1955-1956 ongeveer op de plaats van de vroegere Salvator

23

kerk gebouwd, maar iets meer gelegen in het centrale deel van Orthen. In de architectuur komen de beginselen van de cursus kerkelijke architectuur, later bekend als de Bossche School, duidelijk naar voren. Het is een sobere, op de vroegchristelijke-karolingische-romaanse architectuur geïnspireerde centraalbouw met een half vrijstaande doopkapel en afzonderlijke toren, een campanile. Het ontwerp lag in handen van de Bossche architecten H.W. en P.W. de Graaf.

 Rolstoelvriendelijk

BOKHOVEN

Rooms-katholieke kerk Sint-Antonius Abt **24** Gravin Helenastraat 1

- Open op zondag van 12.30 tot 16.00 uur (beperkt open vanwege bedevaart Heilige Cornelis).
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Deze fraaie dorpskerk dateert uit de 15e eeuw. Het oudste onderdeel is de toren, gebouwd in de vroege 15e eeuw met een later toegevoegde traptoren. Het éénbeukige schip werd in 1495 na een brand herbouwd. Het transept en koor dateren, ondanks de nog gotische vormtaal, deels uit 1610. De overwelfde doopkapel aan de noordzijde werd toegevoegd omstreeks 1500. Het kerkgebouw heeft een rijk barokinterieur. Het rococo stucplafond, voorzien van ornamenten en sterren, dateert uit 1771. Het eveneens barokke altaarretabel met beeld van Sint Michaël (circa 1700) is afkomstig uit de Michaël-kerk in Dennenburg. Het vroegere hoofdaltaar, nu geplaatst in het transept is eveneens vroeg 18^e-eeuws. Het orgel op de houten orgeltribune komt uit circa 1780. Het is in 1979 in de Bokhovense kerk geplaatst na eerder in andere kerken dienst te hebben gedaan. De 19^e-eeuwse preekstoel is

voorzien van voorstellingen uit het leven van Norbertus. De kerk heeft diverse belangwekkende grafmonumenten, waaronder grafzerken voor de heren van Bokhoven. Het meest monumentale is de grafzerk uit 1649-52 voor Engelbert van Immerzeel, de eerste graaf van Bokhoven († 1652) en diens vrouw Hélène de Montmorency († 1649), gemaakt door de bekende beeldhouwer Artus Quellien.

 Rolstoelvriendelijk

La Licorne **25** Driekoningenplein 6

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Tentoonstelling archeologische vondsten kasteel.

Het merkwaardige neogotische gebouw La Licorne, oftewel de eenhoorn, is omstreeks 1830-1840 gebouwd als woonhuis voor de toenmalige eigenaars van het voormalig kasteel van Bokhoven. Het heeft een driezijdig gesloten voorgevel en een trapgevel aan de achterkant. Aan de zijgevel zit een traptorentje met spits. Het woonhuis heeft de voor de 19^e eeuw typerende, met Tudorbogen beëindigende vensters, zoals die van de plebanie van de Sint-Jan. In de kelder bevindt zich een waterput. Deze kelder is helaas niet te bezichtigen. Wel is er een tentoonstelling met archeologische vondsten van het voormalig kasteel Bokhoven.

24

ENGELEN

Engelenburcht **26** Heuvel 18 (ingang Achterstraat)

- Open op zondag van 11.00 tot 16.00 uur.
- Tentoonstelling burgemeesters van Engelen.
- Pleisterplaats.

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als pleisterplaats en als expositieruimte op Open Monumentendag.

 Rolstoelvriendelijk

Nederlands Hervormde Kerk **27** De Kerkhof 2

- Open op zondag van 12.00 tot 16.00 uur.
- Gidsen geven een toelichting.

Van dit kerkgebouw resteert nog het koor van de in 1587 verwoeste Lambertuskerk. Aan de westzijde van het kerkgebouw zijn restanten van het vroegere kerkgebouw gereconstrueerd, waarvan funderingen zijn aangetroffen bij archeologisch onderzoek. Hieruit bleek dat het kerkje een éénbeukige romaanse tufstenen voorganger heeft gekend. Van het 15e-eeuwse kerkgebouw zijn het zuidelijke

dwarsschip, schip en toren teruggevonden en ter plaatse weergegeven. Het huidige kerkgebouw dateert mogelijk uit 1615. De kerk heeft met de houten raamroeden en witte muren een 19e-eeuws karakter. Het gebouw heeft een driezijdig gesloten koor, dat is voorzien van steunberen en spitsboogvensters.

 Rolstoelvriendelijk

26

25

27

28

Rooms-katholieke kerk Heilige Lambertus 28 Graaf van Solmsweg 73

- Open op zondag van **12.00** tot 16.00 uur.

In de Tachtigjarige Oorlog werd de oorspronkelijk aan de Heilige Lambertus gewijde parochiekerk van Engelen grotendeels verwoest en het resterende koor van de kerk was herbestemd tot protestantse (Nederlands Hervormde) kerk na de overgave van de stad 's-Hertogenbosch in 1629. De katholieke inwoners van Engelen waren toen aangewezen op een schuurkerk ergens tussen Engelen en Orthen. Na de Franse tijd werd een nieuwe kerk gebouwd aan de Graaf van Solmsweg, die in 1933 is vervangen door de huidige, achter de rooilijn geplaatste kerk.

Deze is ontworpen door H. de Graaf sr. in een expressionistische architectuur. Het gebouw heeft een driebeukige indeling onder een zadeldak, met aan de voorzijde een lager toegangsportaal, geflankeerd door twee veelhoekige kapellen. Aan achterzijde een eveneens lagere koorpartij. Het sprekende interieur wordt sterk bepaald door gemetselde paraboolbogen.

 Rolstoelvriendelijk

**lekker
fietsen**

BAAC
ARCHEOLOGIE EN
BOUWHISTORIE

BAAC, bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuurhistorie en Cultuurhistorie, is al sinds jaar en dag onlosmakelijk verbonden met de gemeente 's-Hertogenbosch.

Vanuit ons kantoor aan de Graaf van Solmsweg voeren wij archeologische en bouwhistorische onderzoeken uit in binnen- en buitenland. We zijn er trots op dat we 's-Hertogenbosch onze thuishaven mogen noemen en mede vanwege de binding die ons bedrijf en vele van onze medewerkers met de stad voelen zijn we vaak in 's-Hertogenbosch te vinden.

Bent u ook geïnteresseerd in het verleden van 's-Hertogenbosch, of wilt u weten wat BAAC BV voor u kan betekenen?

www.baac.nl twitter.com/BaacBv www.facebook.com/BAACbv

Colofon

Productie & Exploitatie

Hans Romijn, laat van je horen, 's-Hertogenbosch, (0653.34.3733)

Redactie, eindredactie, vormgeving en coördinatie

Hans Romijn, laat van je horen, Melinde Bussemaker en de Code.

Teksten, beelden, voorwoord en monumenten

Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, (BAM) gemeente 's-Hertogenbosch

Fotografie

Antwan Hoedemakers, Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Alibert Bok, Kim Geurts en Stadsarchief.

Dit magazine is een uitgave van Hans Romijn, laat van je horen en het comité Open Monumentendag in samenwerking met de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught en Sint-Michiëlsgestel in het kader van Open Monumentendag 2013. Dit magazine wordt in een oplage van 90.000 exemplaren gedrukt. Verspreiding geschiedt huis aan huis in de gemeenten 's-Hertogenbosch, Vught, Sint-Michiëlsgestel, Den Dungen en Berlicum. Het magazine is ook verkrijgbaar via Stadskantoor, Stadhuis, de VVV, de transferia en de opengestelde monumenten.

Met speciale dank aan de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch en alle vrijwilligers.

**lekker
fietsen**

Rabo Vastgoedgroep
Hoofdsponsor

**Open
MONUMENTENDAG**

De 'Macht & Pracht' van het nieuwe Museumkwartier 's-Hertogenbosch

Het onlangs door prinses Beatrix geopende Museumkwartier, biedt onderdak aan zowel het Stedelijk Museum als Het Noordbrabants Museum. Het complex is een combinatie van nieuwbouw en monumenten, gelegen rondom een museale, vrije toegankelijke tuin met een rondlopende publieke tribune die alle bouwdelen met elkaar verbindt.

Hoofdaannemers van het project waren De Bonth van Hulten en Stam + de Koning zusterbedrijven binnen Volker Wessels. Voor die samenwerking werd niet alleen gekozen vanwege de omvang van het project, maar ook om zo van elkaars specifieke kennis te kunnen profiteren, vertellen projectleider Adrie Bergmans (Stam + de Koning) en uitvoerder Jos van de Water (de Bonth van Hulten).

De werkzaamheden begonnen in maart 2010 met het gebouw aan de Waterstraat, waar naast enkele ingrepen in de structuur tevens restauratiewerkzaamheden zijn uitgevoerd, enkele maanden later gevolgd door de nieuwbouw, de bouw van 6 stadswoningen en de renovatie en uitbreiding aan de Quist-vleugel voorzien van sheddak waarin de luchtbehandeling op ingenieuze wijze is verwerkt. Een doordachte oplossing. In de monumentale panden zijn op een zorgvuldige manier een aantal ingrepen uitgevoerd om ze te laten voldoen

aan de eisen van deze tijd. Bergmans en van de Water "Het was een uitdagende klus, die om niet alledaagse oplossingen vroegen, waarbij heel wat van ons improvisatievermogen werd gevraagd. Niet alleen vanwege de combinatie nieuwbouw, renovatie en restauratie, maar ook vanwege de ligging middenin de stad; dat betekent lastig bereikbaar en weinig mogelijkheden tot het inrichten van een bouwplaats.

Het waren uitdagingen, tot in het detail nauwkeurige, unieke oplossingen, en dat maakt dit soort projecten zo bijzonder." Bergmans "Maar we hebben er vooral veel restauratiewerk uitgevoerd. Zodat ze, zeker het paleis met zijn stijlkamers, weer de grandeur van weleer terug hebben gekregen. De diverse gebouwen van het Museumkwartier kunnen dan ook als kunstwerken op zich worden gezien."

de Bonth van Hulten

wij maken het

De Bonth van Hulten
Postbus 115
5250 AC Vlijmen
tel. (073) 511 90 22
info@debonthvanhulten.nl
www.debonthvanhulten.nl